

รูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ ชุมชนปากาเกอะญอฤๅษีคนต๑นทะเล บ้านมอทะ-หม๑องก๑ว๑ะ ตำบลแม่จ๑น อำเภอ๑มผาง จ๑งหวัดตาก

สุวิษ๑น พัฒนาไพรวัลย์

สาขาการจัดการภูมิวัฒนธรรม วิทยาลัยโพธิวิช๑าลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

การศึกษารูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษชุมชนปากาเกอะญอฤๅษีคนต๑นทะเล บ้านมอทะ-หม๑องก๑ว๑ะ ตำบลแม่จ๑น อำเภอ๑มผาง จ๑งหวัดตาก มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนปากาเกอะญอฤๅษี คนต๑นทะเลบ้านมอทะ-หม๑องก๑ว๑ะ และเพื่อศึกษารูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปากาเกอะญอฤๅษี คนต๑นทะเลบ้านมอทะ-หม๑องก๑ว๑ะ ตำบลแม่จ๑น อำเภอ๑มผาง จ๑งหวัดตาก โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ คัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลครอบคลุม กลุ่มเยาวชน แม่บ้าน ผู้รู้ภูมิปัญญาต๑นต๑งต๑ง ของชุมชนรวมกันไม่น้อยกว๑ 30 คน มีเจ๑นไขต๑งเข้าร่วมกิจกรรม

อย่างต่อเนื่อง โดยใช้เครื่องมือการเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม ได้แก่ แผนที่ชุมชนทางกายภาพ แผนที่วัฒนธรรม และแผนที่ผู้รู้ (Community Mapping) การวิเคราะห์ปฏิทินทางวัฒนธรรม (Cultural Calendar Analysis) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ในการศึกษาคุณค่าความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมและการตรวจสอบข้อมูล การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) เดินศึกษาเรียนรู้พื้นที่ชุมชนจริง (Transect Walk) ในการศึกษาสภาพของพื้นที่จริงของมรดกทางวัฒนธรรม เสียงแห่งเมล็ดพันธุ์ (Voice of Seeds) ในการศึกษามติชุมชนประเด็นความต้องการอนุรักษ์ ปกป้อง สืบสาน และพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ในการศึกษารูปแบบประเพณีพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนและการใช้ประโยชน์มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีกระบวนการตรวจสอบข้อมูลแบบทั้งสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) และสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) โดยใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการอภิปรายผลและสร้างบทสรุปโดยการนำข้อสรุปย่อยที่ทำไว้มารวมลงเข้าด้วยกัน ให้เป็นชุดของคำอธิบายที่ได้เรื่องราวและเข้าใจ

ผลการศึกษาพบมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนปากะเอะญอฤๅษี คนตันทะเล บ้านมอทะ-หม่องกะวะ ตำบลแม่จัน อำเภอกันตัง จังหวัดตาก ได้แก่ พื้อฮิสิหรือองค์ฤๅษี เป็นผู้นำสูงสุดทางจิตวิญญาณสอนเรียนรู้คนตันทะเล ปรัชญาสวนคนขี้เกียจ ป่าต้นน้ำและป่าอนุรักษ์ ต่อม่าบูโล่ หรือ สำนักฤๅษี ไร่หมื่นเวียน รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน การไว้มวยผม อัตลักษณ์ชายผู้นับถือศรัทธาฤๅษี

อัตลักษณ์การแต่งกายแบบปกากะญอ ป่าชุมชน ประเพณีเรียกแขกกินข้าว การทอผ้า การจักสาน ตันบกและมะอิ ประเพณีมาบู่เค้ะ การทำบุญไหว้เจดีย์ ฤๅษี และเตาไฟ อัตลักษณ์ห้องครัวในบ้านปกากะญอ หัวใจของบ้าน

ส่วนรูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกากะญอฤๅษีบ้านมอทะ-หม่องก๊วะ พบว่าเป็นการนำมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนบรรจุอยู่ในเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชน แสดงให้เห็นถึงความเป็นพื้นที่เขตพิเศษที่มีทั้งพื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) พื้นที่ทางสังคม (Social Space) และพื้นที่จิตวิญญาณ (Spiritual Space) โดยมีสำนักฤๅษีเป็นพื้นที่ศูนย์กลาง (Hub) ของพื้นที่เขตพิเศษทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เนื่องจากเป็นสถานที่ที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์ของการพบปะแลกเปลี่ยนพูดคุย เป็นพื้นที่ศูนย์รวมจิตใจเพราะเป็นที่ซึ่งองค์ฤๅษีพำนักอยู่ เป็นสถานที่ในการประกอบกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชน

คำสำคัญ : เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ, ชุมชนปกากะญอฤๅษีจังหวัดตาก, มรดกทางวัฒนธรรมชุมชนปกากะญอ, ชนเผ่าพื้นเมือง

Special Socio-cultural Zone of Pgaz K' Nyau hermit Kon Ton TA Lay Community in Mor ta – Hmong Kwa village, Maejan sub district, Umphang district, Tak.

Suwichan Phatthanaphraivan

Geo-Cultural Management, Bodhivijjalaya College,
Srinakharinwirot University

ABSTRACT

This study was directed at the cultural heritage of Pka K' Nyau hermit community at Mor Ta - Hmong Kwa village and Type of Special Socio-cultural Zone in Pka K' Nyau hermit Kon Ton Ta Lay Community at Mor Ta – Hmong Kwa village, Maejan Sub District, Umphang District, Tak Province.

This study used qualitative research methods, selecting 30 respondents covering different groups and sources of information including youth, housewives and Indigenous knowledge experts, to participate throughout the study. The participatory data collection approach included: community mapping, cultural calendar analysis, focus group discussions, in-depth interviews, transect walks, voice of seeds and participatory observation to observe the customs and ceremony of the community. To recheck the accuracy of information data triangulation and methodological triangulation were applied.

The results showed that the cultural heritage of the Pka K' Nyau hermit community at Mor Ta - Hmong Kwa village hold the E-Si or the hermit as the highest spiritual leader, and also found that the Ton Tha lay have a philosophy of "the lazy." Research also illustrated knowledge about watershed forests and conservation forests, the temple of the hermit, rotational farming as a sustainable agriculture system, hair as an aspect of identity of hermit religion, traditional cloth, community forests, inviting guests for meal, traditional weaving, tradition handicraft, local konjac and ma-ei, bamboo pagoda rituals and traditional stoves as the hearth of the house.

In the case of the Special Socio-cultural Zone in Pka K' Nyau hermit Kon Ton TA Lay Community at Mor Ta – Hmong Kwa village, Maejan sub district, Umphang district, Tak Province, the community has brought their cultural heritage into special-cultural zone showing that it has a special place in relation to the temple of the hermit acting as central hub since it is the center where community members meet, share and talk. It is the heart of community because the hermit who is their spiritual leader lives there and it is also the place where traditional and cultural celebrations and activities are organized.

Keywords : Special Socio-Cultural Zone, Pka K' Nyau Hermit Community, Tak-Pgaz K' Nyau Indigenous Communities Culture Heritage, Indigenous People.

บทนำ

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความเข้าใจที่ภาครัฐมีต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ปกาเกอญออย่างไม่ถูกต้อง ได้ส่งผลทำให้ชุมชนปกาเกอญอต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ อาทิ ปัญหาการจัดการทรัพยากรและการสูญเสียสิทธิในที่ทำกิน ปัญหาเรื่องสถานะบุคคลทางกฎหมาย/สัญชาติ ปัญหาการสูญเสียอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และศักยภาพการสืบทอดวัฒนธรรมและมรดกทางภูมิปัญญา และปัญหาการจัดระบบการศึกษาของรัฐที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนปกาเกอญอ (อภินันท์และกัญญานาฏ 2558, 2)

จนนำมาซึ่งการพยายามเรียกร้องสิทธิของตนเองของคนปกาเกอญอ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีจำนวนประชากรมากกว่า 500,000 คน ตั้งถิ่นฐานครอบคลุม 15 จังหวัด ในประเทศไทย (ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดแม่ฮ่องสอน 2548, 11) กระทั่งคณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ แผนนโยบายและหลักการปฏิบัติในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยงหรือปกาเกอญอ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2553 ตามที่ กระทรวงวัฒนธรรมเสนอ โดยสาระประเด็นหลักที่ประกอบด้วย 5 ประเด็นได้แก่ (1) อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม (2) การจัดการทรัพยากร (3) สิทธิในสัญชาติ (4) การสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม และ (5) การศึกษา แต่การดำเนินการที่เป็นรูปธรรมยังคงไม่เกิดขึ้นชัดเจนเนื่องจากความพร้อมและความเข้าใจของทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและภาคประชาชน ชุมชนปกาเกอญอเองเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนแผนนโยบายดังกล่าวไม่เกิดการพัฒนาศักยภาพที่ควร โดยเฉพาะในประเด็นของการนำร่องพื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษชุมชนตามมติ ครม. 3 สิงหาคม 2553 ที่ยังไม่มีความชัดเจนในการดำเนินการที่เป็นรูปธรรม

ชุมชนปากเกอะญอฤๅษี ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านมอทะ-หม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภอ
 อຸ້ມผาง จังหวัดตาก ระยะทางห่างจากตัวอำเภออຸ້ມผาง 264 กิโลเมตร ยัง
 มีการนับถือลัทธิฤๅษีอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน
 ปากเกอะญอ โดยมีผู้นำทางจิตวิญญาณที่เป็นนักบวช นຸ່ງชาวหม່มชาว เป็นผู้สืบทอด
 ตำแหน่งและภารกิจองค์ฤๅษีในชุมชน ที่คนกะเหรี่ยงฤๅษีให้การเคารพนับถือ
 ทุกๆ วันสำคัญทางประเพณีตามวัฒนธรรมกะเหรี่ยงฤๅษีจะมีศรัทธาไปร่วม
 ทำบุญในสำนักฤๅษี และขอพรและรับฟังการเทศนาสั่งสอนจากผู้นำที่เป็น
 ตัวแทนฤๅษีอย่างเนืองแน่น ผู้ชายปากเกอะญอที่นับถือฤๅษีต้องมีการรักษา
 อัตลักษณ์ของทรงผมไว้จุกที่หัวอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าทรงผมเปรียบ
 เสมือนทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องดูแลรักษาไม่ให้โล้นโล่งเตียน คนที่นับถือ
 ฤๅษีต้องห้ามกินเนื้อสัตว์และผักบางชนิด เช่น ผักกูด ผักหนาม หน่อหวาย
 ปลีกล้วย เป็นต้น ในวันพิเศษเดือนละ 2 ครั้งคือ แรม 15 ค่ำ และขึ้น 15 ค่ำ
 คนที่นับถือฤๅษีจะมาที่สำนักฤๅษี ซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ
 และเป็นสถานที่พำนักขององค์ฤๅษีอย่างต่อเนื่อง คนที่นับถือฤๅษีนั้นต้องไม่ทำ
 ระบบการเกษตรที่ทำลายดิน น้ำ ป่าและอากาศ ต้องไม่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว ได้แก่
 ข้าวโพด มันสำปะหลัง ยางพารา ต้องไม่ใช้สารเคมีในการทำการเกษตร ถ้า
 ใครคิดว่าปฏิบัติตามไม่ได้ให้พิจารณาตนเองออกจากการเป็นสมาชิกฤๅษี ซึ่ง
 ไม่ได้มีการห้ามบุคคลออกจากสมาชิกกลุ่มฤๅษี ขึ้นอยู่กับความสะดวกใจและ
 สมัยใจของแต่ละบุคคล แต่ถ้าเป็น ต้องปฏิบัติตามคำสอนและข้อปฏิบัติของ
 ฤๅษีอย่างเคร่งครัด

ที่ผ่านมาชุมชนได้ถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรมของความเชื่อฤๅษีแก่เยาวชนคนรุ่นหลังผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ในรอบปี เช่น พิธีมาบู้โค๊ะ (ทำบุญเจตีย์) หรือการไหว้เจตีย์ดิน 7 วัน 7 คืน นอกจากนี้ ยังให้เยาวชนเข้าไปร่วมในพิธีกรรมตั้งแต่เริ่มต้นเตรียมงานจัดสถานที่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการประกอบพิธี ทั้งนี้ เด็กจะได้เรียนรู้ผ่านพิธีกรรมที่จัดขึ้นนั้นๆ เช่น การจักสาน การทอผ้า การเตรียมพิธีกรรม รวมถึงจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมของตนเอง เพื่อให้วัฒนธรรมคงอยู่และสืบทอดต่อไปในอนาคต โดยที่ไม่ได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เพราะเชื่อว่าเป็นการขอบคุณเทพยดาฟ้าดินที่เอื้ออำนวยความอุดมสมบูรณ์ของดิน ฟ้า อากาศตลอดปี และเพื่อเป็นการขอขมาต่อทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่ได้ล่วงเกินในการใช้ประโยชน์ในรอบปี มีการรักษาстилในหมู่บ้านโดยการไม่มีการจำหน่ายและบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ในชุมชนเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นเทศกาลหรือไม่มีก็ตาม มีการดำรงวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนที่มีการปล่อยให้พื้นที่ได้พักฟื้นเพื่อกลับมาเป็นป่าในไร่หมุนเวียน มีการปลูกข้าวและพืชผักพื้นบ้านผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมีและยาปราบศัตรูพืช และที่สำคัญคือ มีการปฏิเษการปลูกพืชเดี่ยว มีการรักษาความเชื่อที่สัมพันธ์กับการดูแลรักษาสัตว์ป่าและผืนป่า เช่น พื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่ป่าชุมชน มีความเชื่อเกี่ยวกับการห้ามกินสัตว์สงวนทั้งหมด 7 ชนิด ได้แก่ สมเสร็จ นกเงือก ชะนี เลียงผา งูเหลือม นกแขวงแซว เก้งหม้อ มีการตั้งกลุ่มกะเหรี่ยงฤๅษีคนต้นทะเลเมื่อ พ.ศ. 2552 เพื่อลุกขึ้นมาการจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเอง ทั้งการใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจและการดูแลรักษาอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่าในพื้นที่ชุมชนและนาเมล็ดกระวานในพื้นที่ป่าไปขายเป็นรายได้ มีการปลูกหมาก มะขามป้อม ขิง ข่า ขมิ้น ต้นบุก

เพิ่มเติมในพื้นที่ป่าเป็นลักษณะวนเกษตรเพื่อสร้างรายได้แก่คนในชุมชน ซึ่งปัจจุบันได้มีมูลนิธิอภัยภูเบศร ทำข้อตกลงรับซื้อขมิ้น กระวาน ข่า จิง อย่างไม่จำกัดจำนวนในแต่ละปี เพราะเป็นการปลูกแบบอินทรีย์ ส่วนมะขามป้อม หนามและหัวบุก มีพ่อค้ามารับซื้อถึงหมู่บ้าน หลังจากที่รวมกลุ่มกันได้ 1 ปี จากการสนับสนุนของมูลนิธิสีบนาคะเสถียร ชุมชนก็ได้รับรางวัลคนค้นคน อวอร์ดประจำปี 2553 สาขาคนไทยหัวใจสีเขียว การได้รับรางวัลนี้เป็นสิ่งยืนยันความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเข้มแข็งอย่างหนึ่ง

อนึ่งเหตุผลที่คนปกาเกอะญอปฏิเสธกลุ่มตนเองว่า คนตันทะเล นั้น เนื่องจากชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำแม่กลอง อำเภอกันตัง ซึ่งแม่น้ำแม่กลองไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม ดังนั้น คนปกาเกอะญอจึงมองว่าตนเองมิได้เพียงอาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นน้ำเท่านั้น แต่เป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ต้นทะเลด้วย ยิ่งทำให้ต้องมึนงงใจที่กว้างเหมือนทะเลในการทำหน้าที่ดูแลรักษา ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ต้นทะเล ไม่ให้พื้นที่กลางทะเลและปลายทะเลได้รับผลกระทบ เพราะถ้าทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ต้นน้ำหรือต้นทะเล ถูกทำลายจะส่งผลกระทบไปถึงท้องทะเล

แม้คนปกาเกอะญอที่บ้านมอทะ-หม่องก๊ะ จะพยายามยืนหยัดเพื่อรักษาวิถีทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ให้คงอยู่สืบต่อไป แต่กระแสการพัฒนาจากภายนอกที่เข้ามารุกเร้าผ่านทั้งระบบโรงเรียนที่สอนให้เด็กเรียนรู้ค่านิยมสมัยใหม่ โดยลืมนึกถึงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติตามภูมิปัญญาที่สืบทอดมา นายทุนเกษตรที่เข้ามาลงทุนเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย ยา และเงินกู้ให้แก่ชุมชนถึงหมู่บ้าน เพื่อเอื้อต่อการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ผ่านสื่อที่นำเสนอกระแสการบริโภค

นิยม ความทันสมัยต่างๆ เช่น การมีรถยนต์ ตู้เย็น โทรทัศน์มือถือ เป็นต้น เพื่อได้มาซึ่งวัตถุนิยมเหล่านี้ ชุมชนต้องแลกด้วยการซูตริตทรัพยากรธรรมชาติ ในชุมชนโดยลืมนึกถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน

โดยที่ผ่านนโยบายรัฐกำหนดโครงการพัฒนาต่างๆ ที่ไม่สอดคล้องกับบริบท วัฒนธรรมของชุมชนปกากะญอฤๅษี เช่น ปี พ.ศ. 2530 มีการสร้างโรงเรียน ในชุมชน ทำให้เด็กต้องเข้าไปเรียนในโรงเรียนทำให้เด็กไม่มีโอกาสได้ไปเรียนรู้ตามพิธีกรรม ประกอบกับชุมชนรอบข้างมีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้พื้นที่ในการเรียนรู้เหล่านี้นัดน้อยลง มีการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและ พรรณพืชอัมผางขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2537 มีโครงการการปลูกป่าในพื้นที่ป่า การส่งเสริมให้ทำไร่ถาวรแทนไร่หมุนเวียนต่อเนื่อง ด้วยนโยบายทวงคืนผืนป่าที่ยึดพื้นที่ไร่ชาวกีที่เป็นไร่หมุนเวียนเดิม ทำให้รอบการหมุนเวียนของไร่ลดลง ผลผลิตจึงไม่ได้อย่างที่เคยเป็น ทำให้ชุมชนรอบข้างต้องหันไปเปลี่ยนรูปแบบ การเพาะปลูกอย่างอื่นที่สร้างรายได้และผลผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการของคนในครอบครัวและชุมชน ผลของกระแสการพัฒนาที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ชุมชนเริ่มอ่อนกำลัง และค่อยๆ เริ่มยอมรับการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น โดยเฉพาะชุมชนรอบข้างได้เริ่มมีการนำพืชเชิงเดี่ยวทั้งข้าวโพดและมันสำปะหลังมาปลูกกันอย่างเข้มข้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ส่งผลทำให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นโดยการเปิดพื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์กลายเป็นไร่ข้าวโพดและมันสำปะหลัง มีการใช้สารเคมีและยาปราบศัตรูพืชอย่างเข้มข้นลงในดินเพื่อควบคุมให้พืชมีผลผลิตตามที่ตลาดต้องการ มีการใช้พื้นที่อย่างถาวรไม่ให้ดินพักและฟื้นตัว ทำให้ส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำในลำห้วยลดลง สัตว์น้ำลด

จำนวนลง ผักพื้นบ้านริมน้ำตายและลดจำนวนลง คุณภาพน้ำที่ใช้ในการทำนามีปัญหาทำให้ต้นข้าวเกิดโรคต่างๆ ผลผลิตข้าวลดลง ชุมชนต้องหันมาพึ่งสารเคมีต่างๆ เพื่อกำจัดโรค ต้องใช้ต้นทุนในการผลิตมากขึ้น ผลผลิตข้าวที่ได้กับการลงทุน ไม่มีความคุ้มค่า

ปัจจุบันแกนนำกลุ่มปกาเกอะญอฤๅษีบ้านมอทะ-หม่องก๊วะ ตระหนักดีว่า กำลังเผชิญกับความท้าทายจากภายนอกที่เป็นกระแสบริโภคนิยมจากภายในคือ ชุมชนปกาเกอะญอรอบข้างที่กลุ่มปกาเกอะญอฤๅษีว่าเป็นกลุ่มไม่ยอมปรับตัวตามกระแสการพัฒนา ในขณะที่แกนนำชุมชนกลับมีความกังวลถึงอนาคตของลูกหลานชุมชนปกาเกอะญอฤๅษีจะถูกกระแสการพัฒนาตามแนวบริโภคนิยมกลืนกลายจนลี้มวิถีวิถีวัฒนธรรมที่พอเพียงที่สัมพันธ์กับธรรมชาติตามวัฒนธรรมและหลักคิดของ อีสือ หรือองค์ฤๅษี โดยแกนนำชุมชนได้มีเป้าหมายที่จะสร้างแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนปกาเกอะญอฤๅษีขึ้นมา เพื่อให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ได้เข้ามาเรียนรู้การสืบทอดองค์ความรู้ในการดำรงอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่อาศัยฐานภูมิปัญญาชุมชนผสมกับองค์ความรู้ข้างนอกที่จำเป็นและวัฒนธรรมกับฐานทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

ดังนั้นจึงมีความท้าทายในการศึกษารูปแบบพื้นที่เขตพิเศษทางสังคมและวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับชุมชนปกาเกอะญอฤๅษีคนต้นทะเล บ้านมอทะ-หม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก เพื่อเป็นเครื่องมือในการปกป้องมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนปกาเกอะญอฤๅษีและเพื่อเป็นกรณีศึกษาการกำหนดเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษที่เหมาะสมกับบริบทอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนปกากะญอฤๅษี คนต้นทะเลบ้านมอทะ-หม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก
2. เพื่อศึกษารูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกากะญอฤๅษี คนต้นทะเลบ้าน มอทะ-หม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้ศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูล โดยมีกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การทบทวนแนวคิด 2 เรื่อง ได้แก่

1.1 แนวคิดที่ว่าด้วยเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ ดังนี้

1.1.1 ความเป็นมา เนื่องจากในปัจจุบันหลายกลุ่มที่มีวิถีวัฒนธรรมที่พึงพิงทรัพยากรธรรมชาติ มีวิถีคิดปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่ไม่เหมือนสังคมใหญ่ กำลังเผชิญปัญหาที่คล้ายคลึงกันคือ กลายเป็นกลุ่มชายขอบและเปราะบางขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย เข้าไม่ถึงสิทธิในการใช้ประโยชน์และร่วมดูแลทรัพยากรธรรมชาติ มีแนวโน้มที่จะเข้าสู่กิจกรรมที่ผิดกฎหมายและทำงานที่เสี่ยงอันตราย ขาดความมั่นใจและภูมิใจในวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม ถูกดูแคลนจากบุคคลที่ไม่เข้าใจวิถีวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม

ประสบอยู่มีรายละเอียดและความเข้มข้นแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ (คณะกรรมการขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศด้านสังคม สถาปนาปฏิรูปขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ 2559, 1) ด้วยเหตุนี้กลุ่มเครือข่ายชาติพันธุ์ องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ที่ขับเคลื่อนประเทศชาติพันธุ์ได้มีการผลักดันนโยบายแนวทางการฟื้นฟูวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ขึ้น โดยผ่านกระทรวงวัฒนธรรมเป็นผู้เสนอต่อการประชุมคณะรัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีนโยบายเห็นชอบแนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวเล เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2553 และเห็นชอบแนวนโยบายการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2553 เพื่อให้การแก้ไขปัญหาเรื่องสิทธิในที่ดินและการสร้างความมั่นคงในที่อยู่อาศัยสำหรับชาวเลและกะเหรี่ยงได้มีการเสนอแนวคิด “เขตวัฒนธรรมพิเศษ” โดยกลุ่มนักวิชาการที่นำเสนอแนวคิดนี้อาทิ เช่น ดร. นฤมล อรุโณทัย จากสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดร. ขวัญชีวัน บัวแดง จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อาจารย์ชูพนิจ เกษมณี นักวิชาการอิสระ เป็นต้น โดยได้กรณีตัวอย่างจากต่างประเทศมาเป็นแนวคิดเบื้องต้น เช่น นิคมอินเดียแดง (Indian Reservation) ในประเทศสหรัฐอเมริกา ที่รัฐให้สิทธิชนเผ่าพื้นเมืองมีอำนาจในการตัดสินใจกำหนดทิศทางการพัฒนาในพื้นที่นิคมจัดการตนเองทั้งในด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจและการปกครองตามโครงสร้างวัฒนธรรม หรือในประเทศฟิลิปปินส์ รัฐธรรมนูญได้ระบุถึงการปกป้องสิทธิของชนเผ่าพื้นเมืองที่ครอบคลุมมรดกทางวัฒนธรรม ชุมชน ดินแดนของบรรพบุรุษ เพื่อให้แน่ใจว่าสามารถดำรงอยู่และมีคุณภาพชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ในประเทศออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ ได้มีการกำหนดเขตวัฒนธรรมพิเศษเพื่อการท่องเที่ยว เป็นพื้นที่สำหรับให้สิทธิในการอนุรักษ์

วิถีวัฒนธรรมของชนเผ่าพื้นเมืองเมารีได้ใช้ชีวิตตามวิถีของบรรพบุรุษในดินแดนตนเอง และให้นักท่องเที่ยวได้มาสัมผัสชีวิต เป็นการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจเป็นรายได้แก่ชาวเมารี (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2560, สัมภาษณ์)

1.1.2 นิยามความหมายเขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษ ประเทศไทยได้เริ่มมีการศึกษารูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษชาวเลและชาวกะเหรี่ยงขึ้น โดยเริ่มจาก สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อ้างใน คณะกรรมการขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศด้านสังคม สถาปนาปฏิรูปขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ 2559, 31-32) ซึ่งได้ศึกษาแนวคิดเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมเพื่อกลุ่มชาติพันธุ์ได้นิยามแนวคิดเขตวัฒนธรรมพิเศษว่า

“เป็นเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมหรือเขตวัฒนธรรมพิเศษ ครอบคลุมพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยหรือพื้นที่ตั้งของชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเป็นกลุ่มชุมชน พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยนั้นมีความหมายมากกว่า “บ้าน” และ “ครอบครัว” แต่ครอบคลุมไปถึงความเป็น “ชุมชน” ซึ่งมีภาษาชนบประเพณี คุณค่าและกติการ่วมกัน ยังเน้นการคุ้มครอง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และเป็นรากฐานของกติกาเพื่อความเคารพในธรรมชาติ และเคารพในสิทธิเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน”

ส่วน ประเสริฐ ตระการศุภกร (2558, 32) ซึ่งได้ศึกษาเขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษในบริบทของชุมชนกะเหรี่ยงภาคเหนือ ได้ให้นิยามของเขตวัฒนธรรมพิเศษว่า

“เป็นพื้นที่ที่ชุมชนดำรงวิถีชีวิตบนฐานองค์ความรู้ภูมิปัญญาตามประเพณีของชนเผ่าพื้นเมืองที่ผสานเข้ากับองค์ความรู้วิทยาศาสตร์และความรู้ใหม่ต่างๆ ได้อย่างสอดคล้องกับบริบทท้องถิ่นที่เป็นบริบทปัจจุบัน มีนัยของความพอเพียง ความมีคุณธรรมจริยธรรม การอนุรักษ์ และความยั่งยืนในกระบวนการดำเนินการในวิถีชีวิตเหล่านั้น โดยที่กฎหมายหรือระเบียบจากภายนอกไม่มาขัดขวางหรือชะลอแนวทางปฏิบัติเหล่านั้น”

จากนิยามข้างต้นสรุปได้ว่า เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษเป็นเขตคุ้มครองวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือชุมชนที่ครอบคลุมพื้นที่ทางกายภาพทั้งที่เป็นถิ่นที่อยู่อาศัย ถิ่นทำมาหากิน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ วิธีการทำมาหากินที่อยู่บนฐานคุณค่าทางภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมควบคู่ไปกับองค์ความรู้ใหม่ โดยได้รับการปกป้องคุ้มครองและยอมรับสิทธิทางกฎหมาย เพื่อการดำรงอยู่ที่ยั่งยืน

1.1.3 รูปแบบเขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษ ในส่วนของรูปแบบนั้นได้มีการศึกษาพื้นที่นำร่องที่ปรากฏในมติ ครม. การฟื้นฟูวิถีชีวิตของชาวเลและกะเหรี่ยงแตกต่างกันไปตามบริบทของพื้นที่

ในบริบทของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเลนั้น ปรีดา คงแป้น (2556, ออนไลน์) ผู้จัดการมูลนิธิชุมชนไท ซึ่งเป็นองค์กรหลักในการหนุนเสริมความเข้มแข็งของชุมชนชาวเลได้กล่าวถึงรูปแบบที่ควรจะเป็นของเขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเลว่า “ต้องทำให้เกิดการคุ้มครองสิทธิในพื้นที่อยู่อาศัยหรือที่ตั้งชุมชนของชาวเล พื้นที่ทำกินทั้งทางบกและทางทะเล และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ พื้นที่ประกอบพิธีกรรม

โดยเฉพาะพื้นที่ฝั่งศพของบรรพบุรุษหรือสุสาน ตลอดจนวิถีประมงพื้นบ้าน และยังรวมถึงการส่งเสริมวัฒนธรรมและการศึกษา เช่น การมีหลักสูตรท้องถิ่น ศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่น และกิจกรรมที่สร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์”

สำหรับเขตวัฒนธรรมพิเศษนาร่องของชุมชนกะเหรี่ยงที่มีการระบุในมติ ครม. 3 สิงหาคม 2553 ประกอบด้วย 4 พื้นที่ ได้แก่ บ้านหินลาดใน เป็นชุมชนที่ความโดดเด่นในวิถีการทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความยั่งยืน บ้านมอวาคี มีความโดดเด่นในการจัดการศึกษาโดยชุมชนที่ใช้ฐานเรียนรู้ที่มาจากภูมิปัญญาและนิเวศวัฒนธรรมชุมชน บ้านเลตองคุ มีความโดดเด่นในเรื่องความเชื่อลัทธิฤๅษี ที่ยึดหลักสมาธิพอเพียง และตำบลโล้ว มีความโดดเด่นในเรื่องการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม และมีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยชุมชนเหล่านี้ยึดหลักคิดและหลักปฏิบัติตามจิตวิญญาณร่วม จิตสำนึกหน้าหมู่ (Collective Rights) ในการดำเนินวิถีพึ่งพาธรรมชาติและพึ่งตนเองได้จริงในชีวิตประจำวัน (แนวนโยบายและหลักปฏิบัติในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง 2554, 7)

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2557, 33) ได้ให้ความเห็นว่า รูปแบบของเขตวัฒนธรรมพิเศษนั้น ไม่ควรดำเนินการในลักษณะสูตรตายตัว แต่จะต้องมีความยืดหยุ่นสามารถปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน เนื่องจากการกำหนดเขตวัฒนธรรมพิเศษเป็นเรื่องที่ค่อนข้างใหม่ จึงควรเปิดโอกาสให้มีการวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อรับฟังความคิดเห็นที่รอบด้าน ต้องเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

โดยจะต้องคำนึงถึงอัตลักษณ์และความเฉพาะของพื้นที่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้มีการแลกเปลี่ยนระหว่างประชาชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ก่อนขยายผลต่อไป

1.1.4 ข้อควรพิจารณาในการขับเคลื่อนเขตวัฒนธรรมพิเศษ

นฤมล อรุโณทัย และคณะ (2558, 23-24) ได้นำเสนอหลักพิจารณาเกี่ยวกับเขตวัฒนธรรมพิเศษ 3 ประเด็นหลัก คือ

1. พื้นที่ทางกายภาพ ได้แก่ พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ

2. การคุ้มครองผู้คนและวัฒนธรรม โดยจัดทำนโยบายระยะยาวเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์และความภูมิใจทางวัฒนธรรมของชนพื้นเมือง และมีการสนับสนุนพิเศษเพื่อ “จัดการกีดกันและเลือกปฏิบัติ” ตลอดจนมีการส่งเสริมแหล่งเรียนรู้ทางภูมิปัญญาของชนพื้นเมือง

3. การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถวางแผน มีการเฝ้าระวัง และตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนและบริเวณโดยรอบได้ด้วยตนเอง

ประเสริฐ ตระการศุภกร (2558, 37-38) ได้นำเสนอองค์ประกอบหรือเกณฑ์ในการพิจารณาความพร้อมในการประกาศเขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษมีดังต่อไปนี้

1. กลไกองค์กรชุมชนและความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน เช่น ผู้นำตามประเพณี ผู้นำทางการ ผู้นำธรรมชาติ ผู้นำรุ่นใหม่ ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ที่ทำงานอย่างต่อเนื่อง

2. ฐานการผลิตด้านเศรษฐกิจชุมชน มีรูปแบบหลากหลายและมั่นคง ยึดหลักคิด ความเชื่อ ศรัทธาแห่งความพอเพียง เช่น รูปแบบเกษตรไร่มุมนเวียน นาขั้นบันได เลี้ยงสัตว์ หัตถกรรมและการพึ่งพาผลผลิตจากป่าอย่างยั่งยืน
3. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีความรู้และปฏิบัติการที่ใช้ฐานวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนและนวัตกรรมใหม่ๆ มีความสอดคล้องในการจัดการอย่างมีทิศทางที่ยั่งยืน
4. สืบทอดและถ่ายทอดองค์ความรู้ปฏิบัติการวิถีชีวิต ในการผลิต การจัดการทรัพยากร และวิถีชีวิตการดำเนินของชุมชนทุกๆ ด้านสู่คนรุ่นใหม่
5. คนรุ่นใหม่มีความพร้อมที่จะสืบทอดวิถีวัฒนธรรมจากคนรุ่นก่อน โดยสามารถปรับตัวและปรับใช้ในชีวิตประจำวัน
6. ยึดหลักคิดและปฏิบัติตามจิตวิญญาณส่วนรวม จิตสำนึกหน้าหมู จิตสำนึกสาธารณะ ในการดำเนินวิถีชีวิตในการพึ่งพาธรรมชาติและพึ่งพาตนเอง ชัดเจนร่วมกันทั้งชุมชนสามารถดำเนินการในชีวิตประจำวันได้
7. สามารถพึ่งพาตนเองได้ทุกๆ ด้าน ทั้งด้านการกำหนดตนเอง ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมการเมือง

จากข้อมูลการนำเสนอหลักหรือเกณฑ์การพิจารณาในแนวคิดการประกาศหรือดำเนินการขับเคลื่อนเขตวัฒนธรรมพิเศษที่นำเสนอโดยนฤมล และคณะ กับประเสริฐ จะเห็นว่าการประกาศหรือกำหนดเขตวัฒนธรรมพิเศษนั้นมีความต่างในประเด็นของกลุ่มเป้าหมายเป็น 2 กลุ่ม กล่าวคือ นฤมลและคณะ

ได้เน้นการคุ้มครองส่งเสริมกลุ่มคนหรือพื้นที่ที่มีความพิเศษทางวัฒนธรรมแต่ยังอ่อนแออยู่ให้มีความเข้มแข็งขึ้นมาเพื่อให้สามารถดำรงอยู่รอดท่ามกลางการรุกร้างจากภายนอก แต่สิ่งที่ประเสริฐนำเสนอดูเหมือนจะเป็นการประกาศให้พื้นที่ที่มีความเข้มแข็งโดดเด่นและจัดการตนเองได้ในระดับหนึ่งแล้ว ให้ได้รับการยอมรับหรือรองรับสิทธิในการดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่นและปลอดภัย

1.1.5 ข้อจำกัดในการดำเนินงาน แม้ว่าปัจจุบันแนวคิดเขตวัฒนธรรมพิเศษจะได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีเป็นเวลาเกือบ 7 ปีแล้ว แต่ผลการดำเนินการในทางปฏิบัติกลับไม่มีความคืบหน้าเท่าที่ควร ยังมีข้อจำกัดที่ทำให้การดำเนินการไม่คืบหน้ามีอย่างน้อย 3 ประการดังนี้

ประการแรกคือ กฎหมายบางประการที่ขัดต่อหลักการดำเนินงานของเขตวัฒนธรรมพิเศษ เช่น กฎหมายป่าไม้ที่ไม่อนุญาตให้ทำกินในพื้นที่ป่า ซึ่งพื้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่เขตป่า กฎหมายที่ดินที่ยึดหลักฐานที่เป็นเอกสารสิทธิ์โดยไม่คำนึงถึงประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มอาศัยทำกินในพื้นที่บรรพบุรุษหลายชั่วอายุแต่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ทำกิน

ประการที่สองการขาดกลไกและสถาบันรองรับที่ชัดเจน เนื่องจากความไม่ชัดเจนและความไม่แน่ใจและความไม่เข้าใจของเจ้าหน้าที่รัฐ เกี่ยวกับลักษณะของเขตวัฒนธรรมพิเศษ ความเกี่ยวข้องสิทธิทางวัฒนธรรมรวมทั้งสิทธิชุมชนมีความเกี่ยวข้องกัรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายที่ออกมาก่อนหน้านี้อย่างไร (มาลี สิทธิเกรียงไกร 2556, 36)

และประการที่สาม มุมมองของรัฐ รัฐยังมีความกังวลและมีความหวาดระแวงต่อกลุ่มชาติพันธุ์ในประเด็นความมั่นคง มุมมองของรัฐเกี่ยวกับเขตวัฒนธรรมพิเศษเป็นเพียงเรื่องมรดกทางศิลปวัฒนธรรม แต่พอมีการตีความที่เกี่ยวกับสิทธิในการจัดการพื้นที่ เช่น สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิในการจัดการศึกษา ทำให้รัฐเกรงว่าจะเป็นการให้อำนาจในการปกครองแก่ชุมชนและลดทอนอำนาจของรัฐซึ่งขัดกับหลักความมั่นคงของชาติ

แนวคิดเขตวัฒนธรรมพิเศษนี้ ยังมีอาจสรุปนิยาม หรือ รูปแบบ ได้อย่างชัดเจนในขณะนี้ ยังมีพื้นที่เปิดกว้างสำหรับการถกเถียง ศึกษา เรียนรู้ แลกเปลี่ยน เพื่อแสวงหาแนวทางในการสร้างความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในการสร้างสรรค์ ออกแบบ คิดค้น เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษที่เหมาะสมกับสังคมพหุวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริงต่อไป

1.2 แนวคิดเรื่อง พื้นที่ (Space/Place)

การศึกษาเรื่องพื้นที่ตามแนวคิดแบบดั้งเดิมนั้นมีการมองและคิดเกี่ยวกับเรื่องของพื้นที่ในเชิงกายภาพ (Physical Space) เท่านั้น คือ ที่ตั้ง เขตดินแดนตามสภาพทางธรรมชาติ เขตการปกครอง ที่อ้างอิงตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่สามารถจับต้อง มองเห็น และวัดได้ เช่น ทิศ ขนาดพื้นที่ ความสูง ความกว้าง ยาว เป็นต้น โดยมีรากฐานมาจากประจักษ์นิยม (Empiricism) ซึ่งนิยามพฤติกรรมการใช้พื้นที่จากมุมมองการเลือกที่เป็นเหตุเป็นผลทำให้ละเลยมิติของอำนาจหรือโลกภายนอกที่ส่งผลต่อการรับรู้ของมนุษย์ นักภูมิศาสตร์ที่ได้อิทธิพลจากแนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodern) จึงเห็นว่าจำเป็นต้อง

มีการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์พื้นฐานเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องพื้นที่ นักคิดและทฤษฎีหลังสมัยใหม่จึงมองว่า พื้นที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ประจุไปด้วยความหมาย (Coded Space) พื้นที่ทางกายภาพต่างๆ ไม่ได้เป็นเพียงวัตถุที่มีไว้ให้มนุษย์เข้าไปจัดการเท่านั้น หากการเข้าไปใช้พื้นที่ของมนุษย์ยังสะท้อนความหมาย นัย การจัดระเบียบ ความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคนอีกด้วย นักสังคมศาสตร์จึงให้ความสนใจศึกษาพื้นที่ในแง่มุมต่างๆ เพื่อนำมาใช้อธิบายสังคมวัฒนธรรมมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาพื้นที่ในมิติที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ เช่น ลัทธิมาร์กซิสม์ (Marxist) พื้นที่ในมิติที่สัมพันธ์กับอำนาจ เป็นต้น (โอบอล ประภาวดี 2547, 11)

ต่อมานักคิดทางด้านมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์มีการมองพื้นที่ในมิติที่ซับซ้อนมากกว่าพื้นที่ทางกายภาพ คือ Henri Lefebvre (1990 อ้างใน ปฐม หงส์สุวรรณ (2556, 4-5) ได้จำแนกความหมายของพื้นที่ผ่านแนวคิดพื้นที่ที่สาม (Third Space) โดยแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) เรียกว่า First Space พื้นที่จิตวิญญาณ (Spiritual Space) เรียกว่า Second Space และพื้นที่ทางสังคม (Social Space) เรียกว่า Third-Space โดยชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ที่สามเป็นส่วนที่เกิดมาจากปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่ 2 ประเภทแรก นั่นคือ พื้นที่ทางความคิด อันเป็นสิ่งที่เกิดจากการตีความ หรือให้ความหมาย พื้นที่ทางกายภาพที่เรามองเห็นนำไปสู่การสร้างพื้นที่ทางสังคมที่มีทั้งส่วนที่เป็นความจริงและเป็นเพียงจินตนาการอันสลับซับซ้อน มีการช่วงชิง จัดแย้ง และการแทรกแซงอยู่ตลอดเวลา (ชยันต์ วรรณระภูติ 2549, 48)

ยศ สันตสมบัติ (2551, 12) กล่าวถึงการสร้างพื้นที่ทางสังคม (Place Making) ว่าความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างพื้นที่ทางสังคมกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ทำให้มองเห็นกระบวนการสร้างตัวตนขึ้นในสังคม และนำเราไปสู่ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่างๆ ความขัดแย้งและการต่อต้านการสร้างตัวตนและพื้นที่ทางสังคมย่อมหมายถึงการแยกแยะความสัมพันธ์ระหว่างเรากับเขา พวกพ้องกับคนอื่นด้วยการสร้างความเหมือนและความแตกต่างให้เกิดขึ้น แต่การต่อต้านก็สามารถมองในแง่ของประสบการณ์ทางสังคมที่ช่วยสร้างและผลิตใหม่ซึ่งอัตลักษณ์ทางสังคมของกลุ่ม การมองการต่อต้านในฐานะเป็นรูปแบบหนึ่งของประสบการณ์ ช่วยให้ทำความเข้าใจกับผลของการต่อต้านหรือความขัดแย้งต่อการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางสังคมของกลุ่มและการเปิดพื้นที่ทางสังคมของคนเหล่านี้ ดังนั้นการต่อต้านจึงถูกมองในแง่ของการเป็น “ศักยภาพของการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งอาจเสริมอัตลักษณ์เดิมให้มั่นคงขึ้น

มิเชล ฟูโก (1986 อ้างใน วุฒินันท์ แท่นนิล 2551, 38) มีแนวคิดว่า “พื้นที่” ทำหน้าที่เชื่อมโยงพื้นที่ชนิดอื่น โดยจำแนกได้ 2 ชนิด คือ พื้นที่ในอุดมคติ (The Utopias) เป็นพื้นที่ในจินตนาการมีความสัมพันธ์คล้ายคลึงหรือตรงกันข้ามกับพื้นที่จริงทางสังคม แต่ไม่มีที่ตั้งจริงในสังคม พื้นที่ชนิดพิเศษ (Heterotopias) เป็นพื้นที่ซึ่งมีรูปแบบพบเห็นได้ในสังคม มีสถานที่จริงเชื่อมโยงสะท้อนอยู่ระหว่าง พื้นที่ในอุดมคติกับพื้นที่จริงหลักการของพื้นที่ชนิดพิเศษ (Principle of Heterology) จึงสรุปได้ว่า พื้นที่ชนิดพิเศษซึ่งเบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานหลักของสังคม (Heterotopias of Deviation) พื้นที่ชนิดพิเศษทำหน้าที่ในสิ่งที่นิยามกันให้ดำรงอยู่ พื้นที่ชนิดพิเศษสามารถอยู่ร่วมกับพื้นที่แบบอื่น ในที่ตั้ง

ทางสังคม และมีหน้าที่เฉพาะพื้นที่ชนิดพิเศษเชื่อมโยงมิติของเวลา พื้นที่ชนิดพิเศษทำงานภายใต้ระบบเปิดและปิดไปพร้อมกัน พื้นที่ชนิดพิเศษทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ให้พื้นที่อื่นในสังคมเข้าด้วยกัน

นักพิพิธภัณฑ์เชิงนิเวศวิทยา (Eco Museology) ซึ่งถือว่าเป็นนักพิพิธภัณฑ์วิทยาสมัยใหม่ (Neo Museology) (Davis Peter, 2007; Jennifer; et al 2014; Lois Mansfield, 2014; Rivard René, 1985 ดูเพิ่มเติมใน สุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์ 2559, 19-34) ได้มองพิพิธภัณฑ์ที่ไม่ได้จำกัดพื้นที่แค่ในตัวอาคาร หรือมุ่งเน้นเพียงมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงการให้สิทธิ การยอมรับและเคารพในการกำหนดวิธีการปกป้อง อนุรักษ์และพัฒนา มรดกทางนิเวศวัฒนธรรมให้เป็นจริงในชีวิตประจำวันของพื้นที่เพื่อเป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนไปสู่ความยั่งยืน ซึ่งเน้นความรู้สึกสำนึกร่วมตระหนักหวงแหนในพื้นที่ชุมชน (Sense and Spirit of Place)

นอกจากนี้ยังมีมุมมองและประสบการณ์ที่น่าสนใจของนักพัฒนา ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ (2547, 54-55) ที่กล่าวถึงพื้นที่ในการขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสามระดับหรือ หนึ่งพื้นที่ทางนโยบาย หมายถึง กฎหมาย/นโยบาย แผนพัฒนาชาติ แผนพัฒนาจังหวัด แผนพัฒนา อบต. หลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน สองพื้นที่ทางสังคม หมายถึง สื่อมวลชน กลุ่มชนชั้นกลาง กลุ่มนักคิด/นักเขียน นักวิชาการ สถาบันนักวิชาการ แนวร่วมพันธมิตรในระดับประเทศ ระดับภาค ระดับท้องถิ่น (ชุมชน/กลุ่มท้องถิ่น) และ สามพื้นที่รูปธรรม (พื้นที่ยุทธศาสตร์) หมายถึง ชุมชนมีสำนึก/อุดมการณ์ท้องถิ่น

สร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาท้องถิ่น วิเคราะห์เข้าใจรากเหง้า เท่าทัน
ทุนนิยม เชื่อมโยงองค์กรรม การเชื่อมเครือข่ายเพื่อความเข้มแข็งขององค์กร

จากแนวคิดเรื่องพื้นที่นวัตกรรมการสายมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาข้างต้นรวม
ทั้งพิพิธภัณฑวัตถุวิทยาได้มีการกล่าวถึงพื้นที่ทั้งทางกายภาพ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ
และพื้นที่ทางสังคมที่เป็นพื้นที่เชิงอำนาจ พื้นที่ในการต่อรอง พื้นที่ทางการ
ต่อสู้ และพื้นที่ทางการเมือง เช่นเดียวกับพื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ
ที่มีการเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันของพื้นที่หลากหลายทับซ้อนกันอยู่ ทั้งพื้นที่ทาง
กายภาพ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ พื้นที่ทางสังคม พื้นที่ปฏิบัติการ พื้นที่สาธารณะ
และพื้นที่เชิงนโยบาย มองอย่างเป็นองค์รวมไม่สามารถแยกส่วนจากกันได้
ซึ่งจะเป็นกรอบสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของพื้นที่เขตสังคมและ
วัฒนธรรมพิเศษให้เข้าใจมิติความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นของผู้คนภายในกับหน่วย
อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. กระบวนการเก็บข้อมูลมีดังนี้

2.1 สร้างความเข้าใจแก่พื้นที่ศึกษา โดยเรียนปรึกษาและสร้างความ
เข้าใจขอบเขตและแนวคิดในการศึกษาแก่คณะกรรมการเครือข่ายชุมชน
ปกากะญอฤๅษี คนต้นทะเลบ้านมอทะ-หม่องกะวะ เพื่อขอความร่วมมือใน
การมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษา

2.2 การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่จะมาเป็นผู้ให้ข้อมูล กำหนดสัดส่วนของกลุ่ม
เยาวชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้รู้ภูมิปัญญาด้านต่างๆ ของชุมชนรวมกันไม่น้อยกว่า
30 คน และต้องเข้าร่วมกิจกรรมกระบวนการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

2.3 ใช้เครื่องมือต่างๆ ในการเก็บข้อมูลได้แก่ แผนที่ชุมชน (Community Mapping) ในการศึกษาพื้นที่ทางกายภาพและข้อมูลทั่วไปของชุมชน แผนที่มรดกทางวัฒนธรรมชุมชน (Community Cultural Mapping) ในการศึกษา มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน การวิเคราะห์ปฏิทินทางวัฒนธรรม (Cultural Calendar Analysis) ในการศึกษา พิธีกรรม ประเพณีวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นใน รอบปี แผนที่ผู้รู้ (Community Knowledgeable Experts Mapping) ใน การสืบค้นผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน การสนทนา กลุ่ม (Focus Group Discussion) ในการศึกษาคุณค่าความหมายของมรดก ทางวัฒนธรรมและเป็นการตรวจสอบข้อมูล การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) ในการศึกษาข้อมูลในเชิงลึกเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมชุมชนและ เป็นการตรวจสอบข้อมูล เดินศึกษา เรียนรู้พื้นที่ชุมชนจริง (Transect Walk) ในการศึกษาสภาพของพื้นที่จริงของมรดกทางวัฒนธรรม เสียงแห่งเมล็ดพันธุ์ (Voice of Seeds) ในการศึกษามติชุมชนเพื่อเลือกประเด็นความต้องการ อนุรักษ์ ปกป้อง สืบสานและพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตนเอง การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลประเด็นรูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรม พิเศษที่เหมาะสมกับบริบทวัฒนธรรมของชุมชน และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ในการศึกษารูปแบบประเพณีพิธีกรรมที่ เกิดขึ้นในชุมชนและการใช้ประโยชน์มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน

2.4 การดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาประยุกต์ใช้แนวคิดการเรียนรู้เชิง ปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม หรือ Participatory Learning and Action (PLA) โดยให้กลุ่มเป้าหมายมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการใช้เครื่องมือต่างๆ ในข้อที่ 2.2 แล้วผู้วิจัยนำผลที่ได้จากกระบวนการมาลงบันทึกเป็นข้อมูลผลการศึกษา

3. กระบวนการตรวจสอบข้อมูล ผู้ศึกษามีเป้าหมายในการตรวจสอบข้อมูล คือ เพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยใช้วิธีการ 2 แนวทาง ได้แก่ การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เพื่อพิจารณาว่า ถ้าเก็บข้อมูลต่างเวลา ต่างสถานที่ และผู้ให้ข้อมูลต่างคนจะยังได้ข้อมูลเหมือนเดิมหรือไม่ และการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลที่แตกต่างกันเพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน ได้แก่ การใช้เครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูลเรียนรู้วัฒนธรรมเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมที่หลากหลาย ตลอดจนการสัมภาษณ์เพิ่มเติม และเปรียบเทียบข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบแนวคิดสำหรับการอภิปรายผล ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ และแนวคิดพื้นที่ 3 มิติ (Third Space) จากนั้นผู้ศึกษาจะทำดัชนีข้อมูล คือ การเลือกคำบางคำมาใช้เพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูล โดยใช้ทั้งดัชนีเชิงบรรยาย (Descriptive Index) ดัชนีเชิงตีความ (Interpretive Index) ดัชนีเชิงอธิบาย (Explanatory Index)

5. การสรุปข้อมูล ผู้ศึกษาสร้างบทสรุปโดยการนำข้อสรุปย่อยที่ทำไว้มารวมลงเข้าด้วยกัน ให้เป็นชุดของคำอธิบายที่ได้เรื่องราวและเข้าใจ

ผลการวิจัย

1. มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนที่คนปากาเกอะญอฤๅษี คนต้นทะเลบ้านมอทะหม่องก๊ะ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผางจังหวัดตาก ภูมิเฒ่ามากในระดับที่ต้องการปกป้อง อนุรักษ์และพัฒนา มีดังนี้

1. **พ้ออสิ** หรือองค์ฤๅษี เป็นผู้นำสูงสุดทางจิตวิญญาณของคนปกากะญอที่นับถือฤๅษี ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีทั้งหมด 9 องค์แล้ว องค์ปัจจุบันถือเป็นองค์รักษาการ บทบาทของฤๅษีเป็นที่ปรึกษาทั้งทางธรรมและทางโลก เป็นความภาคภูมิใจและคนในชุมชนให้ความสำคัญเพราะเชื่อว่าเป็นการกลับชาติมาเกิดของฤๅษีองค์ก่อนๆ เป็นผู้ที่มีบุญสูงส่งที่ถูกส่งมาดูแลคนปกากะญอ ซึ่งคนที่นับถือฤๅษีจากชุมชนอื่นๆ ต้องเดินทางมาไกลเพื่อมากราบไหว้และขอพร ดังนั้นถือเป็นบุญและบารมีของคนในชุมชนที่ได้อยู่ใกล้ชิดองค์ฤๅษี เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน ต้องให้ความสำคัญ ถ้าไม่มีองค์ฤๅษีเหมือนคนที่เชื่อในฤๅษีขาดหัวใจ จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ การมีองค์ฤๅษีอยู่มีค่าเท่ากับ การมีบุญ การมีพื้นที่ การมีความอุดมสมบูรณ์ การมีสันติสุข เคารพนับถือ เพราะองค์ฤๅษีอยู่ที่ไหน บุญและพรจะอยู่ที่นั่น ถือเป็น “ตนบุญ” เป็นมรดกทาง “ศรัทธา” ที่คนในชุมชนให้ความสำคัญเป็นลำดับแรกในการปกป้อง หวงแหน แม้ว่าชุมชนรอบข้างเริ่มมีการนับถือศาสนาพุทธและคริสต์กันมากขึ้นแล้วก็ตาม

ภาพที่ 1 หลงพินิจ ดรชนนีนามชัย ผู้นำประกอบพิธีกรรมฤๅษี

2. สอนเรียนรู้คนต้นทะเล ปรัชญาสวนคนซีเกียจ เนื่องจากพื้นที่ชุมชนมอทะ-หม่องกะวะ เป็นต้นน้ำแม่กลอง ซึ่งปลายน้ำไหลออกสู่ทะเล ซึ่งองค์ฤษีเป็นคนกล่าวว่า ฤษีเป็นคนต้นทะเล การทำงานทุกอย่างต้องคิดถึงคนต้นน้ำ คนกลาง น้ำและคนปลายน้ำ การสร้างสวนเรียนรู้คนต้นทะเลเป็นการสร้างต้นแบบรูปธรรมของการทำการเกษตรที่เบียดเบียนธรรมชาติน้อยที่สุด ไม่ใช่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง เพราะหากใช้จะกระทบดิน น้ำ เมื่อน้ำไหลจะกระทบคนกลาง น้ำและปลายน้ำ ลักษณะการปลูกพืชอาศัยร่มเงาของไม้ใหญ่ตามธรรมชาติแล้วปลูกพืชอื่นๆ เพิ่มที่อยู่ร่วมกับป่าได้ เช่น ใบพลู พริกไทย เลื้อยตามต้นไม้ใหญ่ ขมิ้น จิง ข่า บุก ปลูกได้ร่มไม้ ต้นหมาก ต้นทุเรียน ต้นไผ่ กล้วย ปลูกแซมกับไม้ใหญ่ ส่วน มะอิกะวาน มะขามป้อม ไผ่หูก เป็นพืชพื้นบ้าน เพียงปล่อยให้ตามธรรมชาติก็ได้เก็บเกี่ยวผลผลิต จึงเป็นที่มาของปรัชญาสวนคนซีเกียจคือ ซีเกียจใส่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ซีเกียจคันไม้ ซีเกียจทำให้พื้นที่สวนโล่งเตียน ซีเกียจรดน้ำต้นไม้ ซีเกียจขุดรื้อธรรมชาติ แต่เพราะความซีเกียจจึงทำให้ธรรมชาติอยู่ได้ “หากมนุษย์ทำตัวซีเกียจบ้าง ทรัพยากรธรรมชาติจะปลอดภัยมากขึ้น” สมหมาย ทรัพย์รังสิกุล (สัมภาษณ์, 2559) แกนนำศูนย์เรียนรู้คนต้นทะเลกล่าว ผลผลิตของสวนนี้ถือเป็นสมบัติส่วนรวม ขายหมาก ขายพลู เข้าสู่ส่วนกลางของเครือข่ายปกากะญอฤษี ฉะนั้นเดือนละ 1 วันสมาชิกฤษีทุกคนจะมาร่วมกันที่นี่ เป็นพื้นที่เป็นการลงแรงกาย แรงปัญญาร่วมกัน เป็นพื้นที่เพาะพันธุ์ทางความรู้และปัญญาในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน คนปกากะญอฤษีมีความคาดหวังจะให้พื้นที่นี้เป็นแหล่งเรียนรู้รูปธรรมที่จะสร้างความเชื่อมั่นแก่สมาชิกและชุมชนรอบข้างอื่นๆ นำมรดกทางภูมิปัญญานี้ไปขยายผลที่พื้นที่ตนเอง เป็นพื้นที่ที่ชุมชนให้ความสำคัญลำดับที่สอง

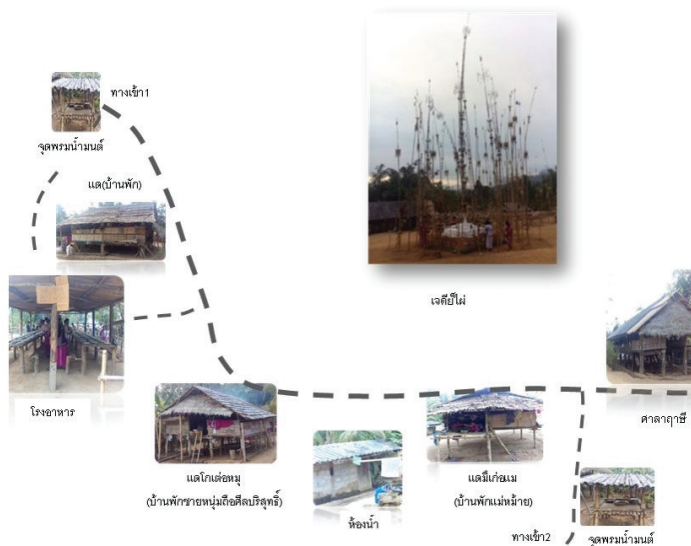
ภาพที่ 2 ศูนย์เรียนรู้คนต้นทะเล

3. ป่าต้นน้ำและป่าอนุรักษ์ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ของ “ทีเก่อจ่า” เทพแห่งน้ำ เป็นพื้นที่หวงห้ามเด็ดขาดของชุมชนตั้งแต่อดีต โดยมีความเชื่อตามวัฒนธรรมคนปกากะญอว่าเป็นที่อยู่ของ “ทีเก่อจ่า” เทพแห่งน้ำ หากไปทำผิดกฎในพื้นที่ต้นน้ำ เช่น การไปตัดไม้ในพื้นที่อาจจะทำให้ ทีเก่อจ่า โกรธ ไม่ยอมปล่อยน้ำมาให้กลางน้ำและปลายน้ำ จะทำให้ลำห้วยแห้ง หรือการไปฉีดยา ไม่บอกกล่าว การไปตัดไม้โดยไม่จำเป็น จะถูกลงโทษจากเทพแห่งน้ำ อาจส่งผลทำให้เจ็บป่วย ไม่สบาย หรือถึงแก่ชีวิตได้ หากล่วงละเมิดแล้วต้องมีการไปขอขมาต่อ ทีเก่อจ่า พื้นที่นั้นคนในชุมชนจะรู้ผ่านการบอกต่อจนรับรู้กันตามวิถี ทุกคนจะให้ความเคารพและยึดถือปฏิบัติด้วยความเชื่อจิตใจสำนึก ความท้าทายคือ ถ้าคนภายนอกที่ไม่นับถือฤๅษี ไม่เคารพไม่ยำเกรง และกฎหมายอนุญาตให้ทำ ชุมชนจะปกป้องพื้นที่นั้นได้อย่างไรเพราะฉะนั้นคนในชุมชนมองว่าพื้นที่แห่งนี้ ความเชื่อเหล่านี้ ต้องมีการปกป้อง อนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไปเพื่อให้พื้นที่ป่าต้นน้ำยังคงสภาพสมบูรณ์ หล่อเลี้ยงคนในชุมชนได้ต่อไป “ไม่มีป่า ไม่มีน้ำ ไม่มีน้ำไม่มีชีวิต ทั้งคนทั้งสัตว์” โองาส เมฆามรกด (สัมภาษณ์, 2559) ผู้อาวุโสในชุมชนดังกล่าว

ภาพที่ 3 พื้นที่ป่าต้นน้ำป่าอนุรักษ์

4. ต่อม่าบู้ล่อ หรือ สำนักฤๅษี สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับปฏิบัติพิธีกรรมของคนที่นี่บ่ถือฤๅษี ซึ่งมีองค์ประกอบตามภาพประกอบที่ 4 คน ในชุมชนมองว่าสำนักฤๅษีเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นสถานที่ซึ่งฤๅษีองค์ที่เก่าแก่เป็นผู้เลือกให้สร้างและทำนายไว้ด้วยว่าต้องเป็นศูนย์รวมคนปกากะญอฤๅษี โดยก่อนที่จะเลือกพื้นที่สร้างสำนักฤๅษี ได้มีการทำพิธีเสี่ยงทายเพื่อเลือกสถานที่และผลการเสี่ยงทายได้ระบุให้สำนักฤๅษีปัจจุบันเป็นสถานที่เหมาะสม เป็นจุดที่สามารถสื่อสารกับเทวอารักษ์ บนฟ้า บนดินและใต้ดินทั้งหลายได้ ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่คนในชุมชนให้ความสำคัญลำดับที่สี่ คนในชุมชนจึงต้องการปกป้อง ดูแลและพัฒนาพื้นที่ตรงนี้ให้เป็นสถานที่ปฏิบัติพิธีกรรมบุญฤๅษี ทำหน้าที่เป็นจุดประสานศรัทธา แหล่งข้อมูลวิถีปกากะญอฤๅษี จุฑรวมพลและเป็นพื้นที่แสดงตัวตนและกิจกรรมเฉลิมฉลองมรดกทางวัฒนธรรมของคนปกากะญอฤๅษี

ภาพที่ 4 แผนผังสำนักฤษีบ้านมอทะ ตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก
(ที่มา สุวิชน พัฒนาไพรวัลย์ 2559)

5. **ไร่มนเวียน** เป็นมรดกรูปแบบการเกษตรแบบดั้งเดิมของคนปกากะญอ รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน บนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ นอกจากปลูกข้าวแล้ว มีการปลูกพืชพันธุ์พื้นบ้านกว่า 25 ชนิด ซึ่งหลายชนิดหาซื้อที่ท้องตลาดทั่วไปไม่ได้ ระบบไร่มนเวียนจึงเป็นการยืนยันวิถีความหลากหลาย ซึ่งต้องต่อสู้กับวิถีเกษตรเชิงเดี่ยวที่ทำซ้ำๆ ในพื้นที่เดิม ชุมชนมองว่า เกษตรเชิงเดี่ยวเป็นการทำร้ายธรรมชาติมากเกินไป ดังที่ ประวัติ ศรีกนกสายชล (สัมภาษณ์, 2559) แกนนำชุมชนกล่าวว่า

“ต้องหยุด ต้องรอให้ดินได้พัก ให้ป่าได้ฟื้น เมื่อดินพร้อม ป่าสมบูรณ์แล้ว กลับมาทำใหม่ ทำกิน แบบไร่หมุนเวียนนี้ ดินไม่ซ้ำ ป่าไม่โทรม แต่ทำแบบที่เดิมๆ ทุกปี ไม่ให้ดินพัก ไม่ให้ป่าฟื้น เดียวดินก็ตาย ป่าก็หมด” ระบบการทำไร่หมุนเวียนต้องทำควบคู่กับพิธีกรรมประกอบเพื่อแสดงเคารพคุณค่า และนอบน้อมต่อธรรมชาติ

“มนุษย์เป็นเพียงคนใช้ประโยชน์ ไม่ใช่เจ้าของ เพราะเราไม่ได้สร้างอะไรเลย แม้แต่หนอนหนึ่งตัวมนุษย์ไม่ได้สร้าง เวลาจะใช้จะกินก็ต้องขอจากเก๋อจา เมื่อได้กินแล้วก็ต้องรักษา” พินิจ ธรรมชนีนำชัย (สัมภาษณ์, 2559) พื่ออิสิแห่งบ้านมอทะ

แม้ว่าจะมีการพยายามนำเสนอคุณค่าของการของไร่หมุนเวียน แต่กลับไม่ถูกยอมรับจากนักวิชาการด้านเกษตรและป่า เนื่องจากมองว่าเป็นไร้เลื่อนลอยทำลายระบบนิเวศป่าไม้ บ่อยครั้งต้องขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชุมชนจึงต้องการปกป้องวิถีการเกษตรดั้งเดิมระบบไร่หมุนเวียน ปกป้องพิธีกรรมในระบบการผลิต ปกป้องความหลากหลายพืชพันธุ์พื้นบ้าน และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เป็นพื้นที่มรดกทางภูมิปัญญาที่แสดงวิถีคิด วิถีปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน และปฏิเสธการปลูกพืชแบบเชิงเดี่ยว

ภาพที่ 5 ไร่หมื่นเวียน

6. การไ้ผ่มวยผม อัตลักษณ์ชายผู้นับถือศรัทธาฤๅษี สัญลักษณ์แห่งการปกป้องธรรมชาติ

“นัยสำคัญของการไ้ผ่มวยผมคือ เปรียบเสมือนการอยู่ร่วมกับธรรมชาติไม่ทำลาย ไม่ตัดไม้ทำลายป่า ดูแลรักษาให้อยู่ยั่งยืน” จอดาพอ สำราญเปรมปรี (สัมภาษณ์, 2559) ตัวแทนพ่อบ้านในชุมชนอธิบาย ผู้ชายที่นับถือฤๅษี ไ้ผ่มวยผม หมายถึง ผู้ชายต้องคิดการณ์ไกล ต้องคิดเผื่อคนอื่นทำงานนอกบ้าน เวลาปลูกข้าวก็ต้องเผื่อคน การอนุรักษ์ทรงผมมวยจึงมีเป็นการอนุรักษ์ยืนหยัดโลกทัศน์ อุดมการณ์ ที่ให้คุณค่าในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสูงสุด ถ้ายังมีคนนับถือฤๅษี ผู้ชายยังต้องไ้ผ่มวยผม ถ้าผู้ชายปกาเกอะญอยังไ้ผ่มวยผม ผืนป่าต้องได้รับการดูแลรักษา เป็นหนึ่งในความภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง แต่เมื่อเด็กในชุมชนต้องเข้าโรงเรียน ไม่สามารถ

ไว้ผมมวยได้ ต้องตัดเป็นทรงนักเรียน ซึ่งขัดกับหลักธรรมเนียมของ อัตลักษณ์
ทรงผมแบบคนที่นับถือฤๅษี หากไม่มีการปกป้อง ค้ำครอง อัตลักษณ์และคุณค่า
นี้อาจหายไปได้ในที่สุด

ภาพที่ 6 ชายไว้ผมมวยมัดจุก

7. อัตลักษณ์การแต่งกายแบบปกาเกอะญอ ความภูมิใจในชุดประจำเผ่าที่
ยังมีการทอด้วยตนเอง มีการแยกเพศ หญิง ชาย สถานะโสด หรือแต่งงานที่
ชัดเจน เป็นสิ่งที่ชุมชนมองว่าต้องมีการอนุรักษ์ไว้ มิเช่นนั้นแล้วจะแยกไม่ออก
ว่าใครโสดหรือแต่งงาน ถ้าคนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจความหมาย ไม่รู้คุณค่าจะทำให้
อัตลักษณ์การแต่งกายของชนเผ่าหายไป

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า นอกจากเป็นการรักษาอัตลักษณ์ทางการแต่งกายและยัง
เป็นการรักษาคุณค่า หลักคิดตามโลกทัศน์ของคนปกาเกอะญอเอาไว้เช่น หญิง
สาวที่ยังไม่แต่งงาน ใส่ชุด “เซวา” บ่งบอกถึงความบริสุทธิ์ ความพรหมจรรย์

หรือความเป็นสาวโสด ส่วนหญิงที่แต่งงานแล้ว ใส่เสื้อ “เซชู” บ่งบอกถึงความพร้อมในการทนทุกข์เพื่อคนที่ตนเองรักคือ ทั้งลูกและสามี ใส่ขันสีแดง เรียกว่า “หนี่” บ่งบอกถึงการเสียสละสำหรับคนในครอบครัว นอกจากนี้ผู้ชาย ใส่เสื้อ “เซกอ” บ่งบอกถึงความเป็นชาย ความกล้าหาญ ในการปกป้องตนเองและครอบครัว ใส่สร้อยสีแดงเรียกว่า “แทกู” บ่งบอกถึงความอดทนและเสียสละ ส่วนหนุ่มพรหมจรรย์ หรือ หนุ่มโสดสวมเสื้อ “เซกอพะทอ” ชูดในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อฤๅษี

ในขณะที่ปัจจุบัน ค่านิยมในการแต่งกายแบบวัยรุ่นในเมืองได้สืบคลานเข้ามาในชุมชน จนหนุ่มสาวได้รับเอาการแต่งกายจากข้างนอกมาใส่อย่างเป็นปกติในชีวิต คุณค่าความหมายเหล่านี้จะไม่ปรากฏเลย หากไม่มีพื้นที่ในการแสดงออกผ่านการสวมใส่ชุดประจำเผ่าในร่างกาย ชุดประจำเผ่าเป็นการประกาศอัตลักษณ์เฉพาะของชนเผ่าที่ต้องมีการสืบทอดในชุมชน

ภาพที่ 7 แสดงอัตลักษณ์การแต่งกายของชาวปาเกะเกะญอ

8. ป่าชุมชน พื้นที่ธนาคารอาหารและป่าเศรษฐกิจของชุมชน ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน กินจากป่า ต้องรักษาป่า ป่าชุมชน กลายเป็นพื้นที่ฐานเศรษฐกิจของชุมชนเป็นแหล่งรายได้ที่ชุมชนอาศัยผลผลิตของพืชพันธุ์จากป่าชุมชน เป็นแหล่งสมุนไพร แหล่งที่ชุมชนนำไม้มาสร้างบ้าน โดยระบบภูมิปัญญาควบคู่กับกฎระเบียบใหม่ที่มาจากข้างนอกเพื่อการจัดการทรัพยากรในป่าชุมชนที่ยั่งยืน มีการตั้งคณะกรรมการที่ประกอบด้วยผู้นำทางศาสนาและผู้นำตามวัฒนธรรมและมีการทำข้อตกลงกับเจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพรรณพืชอัมพาง ในการเดินลาดตระเวนร่วมกัน ซึ่งค่าอาหารในการเดินลาดตระเวนชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ ในขณะที่กระแสของนักจัดการป่าไม้ที่ไม่เห็นด้วยกับคนอยู่กับป่า การจัดการป่าชุมชนเป็นพื้นที่พิสูจน์ให้สังคมภายนอก โดยเฉพาะนักวิชาการป่าไม้ได้เห็นว่า คนหรือชุมชนสามารถอยู่ท่ามกลางป่าได้ หากใช้องค์ความรู้ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในการใช้และอนุรักษ์อย่างสมดุล เป็นการยืนยันความคิดของคนอยู่กับป่าได้ เป็นการสร้างรูปธรรมเพื่อสาธารณะได้เกิดทัศนคติในเรื่องคนอยู่ในป่าเป็นผู้ทำลาย เป็นคนอยู่ในป่าดูแลป่า ดังนั้น ป่าชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนให้ความสำคัญ ไม่มีป่าคนก็อยู่ไม่ได้ ไม่มีป่าฤๅษีก็อยู่ไม่ได้

ภาพที่ 8 พื้นที่ป่าชุมชน

9. ประเพณีเรียกแขกกินข้าว แขกผู้มาเยือนต้องอ้มเอม แขกมากินข้าวที่บ้าน ได้ยิ่งเยอะผลผลิตข้าวยิ่งมาก คนในชุมชนมีความภูมิใจในวิถีการเรียกแขกกินข้าว เพราะถือว่าเป็นการทำบุญแก่ผู้มาเยือน การทำบุญด้วยข้าวมีค่ามากกว่าการทำบุญด้วยเงิน เพราะคนในชุมชนเชื่อว่าถ้าทำบุญด้วยข้าวจะไม่มีวันได้อุดข้าว ชุมชนไหนยังเรียกแขกกินข้าวชุมชนนั้นจะมีข้าวอุดมสมบูรณ์ การเรียกแขกกินข้าวนอกจากจะมีความเชื่อในเรื่องของบุญเกี่ยวกับข้าวแล้ว ยังเป็นการสร้างเครือข่ายกับผู้มาเยือน โดยเฉพาะหน่วยงานภาคีที่มาหนุนเสริมชุมชน จะได้รับการเรียก เชื้อเชิญให้ไปทานข้าวที่บ้าน ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสทำความรู้จักผู้มาเยือนอย่างทั่วถึง ถือเป็นภูมิปัญญาในการสร้างความสัมพันธ์กับคนนอกชุมชนอย่างทั่วถึง ในขณะที่สังคมภายนอกเริ่มอยู่กันแบบตัวใครตัวมันมากขึ้น มองทุกอย่างเป็นเงินเป็นค่าใช้จ่าย การเรียกแขกกินข้าวเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงการศรัทธาในมิตรภาพมากกว่าผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน

10. การทอผ้า กิจกรรมพัฒนาสัมมาชีพจากฐานภูมิวัฒนธรรมปกาเกอญอของกลุ่มแม่บ้าน

ลูกผู้หญิงหากทอผ้าไม่เป็นก็ยังไม่แต่งงานไม่ได้ เป็นหน้าที่ของแม่ในการถ่ายทอดสู่ลูกสาว แต่ในปัจจุบันเด็กในชุมชนต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ที่โรงเรียน ทำให้การถ่ายทอดองค์ความรู้จากแม่สู่ลูกขาดช่วงไปบ้าง แต่ในชุมชนบ้านมอทะ มีการรวมตัวของกลุ่มสตรีคนต้นทะเล ทำให้เป็นพื้นที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ทอผ้าสู่ลูกสาว การทอผ้ายังมีความสำคัญเพราะพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน วันสำคัญต่างๆ ในชุมชน หรือแม้กระทั่งในวิถีชีวิตประจำวัน คนในชุมชนมีการแต่งกายชุดปกาเกอญออยู่ ถ้าไม่มีการทอในชุมชนก็ต้องมีการซื้อจากภายนอก ซึ่งไม่สามารถกำหนดสีและลวดลายตามที่ต้องการได้ คนในชุมชนจึงนิยมทอกันในชุมชนมากกว่า วิธีการทอผ้าเป็นการทอแบบกี่เอว มีโครงม้วนด้ายที่ผลิตจากชุมชน และปัจจุบันได้มีการส่งเสริมการตลาดจากมูลนิธิสืบนาคะเสถียร ทำให้การทอผ้าเป็นอาชีพเสริมของสตรีในชุมชน การทอผ้าจึงเป็นพื้นที่การถ่ายทอดวัฒนธรรมการแต่งกายและเป็นการถ่ายทอดเศรษฐกิจของสตรีในชุมชนเช่นกัน

ภาพที่ 9 โครงม้วนด้าย

ภาพที่ 10 การทอผ้าแบบกี่เอว

11.จักสาน ภูมิปัญญาการสานภาชนะ สานวิถีปกาเกอะญอให้คงอยู่ ใช้ประโยชน์จริงในชีวิตประจำวัน ลูกผู้ชายหากจักสานไม่ได้ก็ไม่ควรแต่งงาน การจักสานเป็นการชีวิตความสามารถของชายชาวปกาเกอะญอซึ่งในชุมชนมีหลายสานให้เรียนรู้มากกว่า 13 สาน ปัจจุบันแม้ว่าจะมีการนำผลิตภัณฑ์ที่เป็นพลาสติกจากภายนอกเข้ามาใช้งานในชุมชนบ้าง แต่ในครัวเรือนก็ยังมีการใช้ประโยชน์จากงานจักสาน เช่น กระดัง ก้วย ฝักมิด กระบุง เป็นต้น เป็นการลดรายจ่ายของครัวเรือน แม้ผลิตภัณฑ์เหมือนกันแต่คนจักสานจะมีลวดลายที่ต่างกัน การจักสานจึงเป็นการรักษาอัตลักษณ์ลวดลายจักสานของชาวปกาเกอะญอให้อยู่คู่ชุมชน นอกจากนี้ งานจักสานมีความสำคัญกับชุมชนปกาเกอะญอทุกฝ่ายมากในช่วงประเพณี มาบูโด้ หรือการไหว้เจดีย์ เพราะจุดที่มีการไหว้ต่างๆ ต้องตกแต่งด้วยการสาน เพราะฉะนั้น การจักสานนอกจากใช้ประโยชน์ในเครื่องใช้ครัวเรือนแล้ว ยังมีการใช้ประโยชน์สำหรับพิธีกรรมทางความเชื่อและประเพณีในชุมชน

ภาพที่ 11 การจักสาน

12. ต้นบุกและมะอึ จากพืชพันธุ์พื้นบ้านในป่า สู่พืชเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ป่า ตามหลักความเชื่อ มีฤกษ์ต้องมีป่า นับถือฤกษ์ต้องรักษาป่า ในขณะที่ชุมชนอื่นมีการทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ปลูกข้าวโพด ทำซ้ำในพื้นที่เดิม จนไม่เหลือป่าไม่เหลือพืชพันธุ์ดั้งเดิม แต่ชุมชนมอหะ เลือกริธีไร่หมุนเวียน ดูแลรักษาป่า รักษาความหลากหลายทางพืชพันธุ์ดั้งเดิมไว้ มีพื้นที่ป่าชุมชนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และในบรรดาพืชพันธุ์ดั้งเดิมนั้นมีต้นบุกและมะอึ กะวาน ที่มีราคาเป็นที่ต้องการของตลาด พืชสองชนิดนี้กลายเป็นทุนทางทรัพยากรของชุมชนที่ไม่ต้องลงทุนทุกปี เพียงแค่ดูแลรักษา ไม่ขุดรากถอนโคนก็จะสามารถนำออกมาขายได้ทุกปี เพราะมะอึ กะวานนั้น เก็บลูกขาย ส่วนต้นบุกขุดหัวขายหลังจากที่เมสึดหล่นลงดินเป็นการขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ เป็นความภูมิใจของชุมชนที่ได้สัมผัสผลตอบแทนจากมรดกทางทรัพยากรธรรมชาติที่ร่วมกันดูแลในชุมชน และเป็นความภูมิใจของชุมชนที่จะนำเสนอสู่สาธารณะเกี่ยวกับการสร้างป่าเศรษฐกิจชุมชนที่มาจากฐานภูมิปัญญา เป็นการค้นพบคำตอบของพืชพื้นบ้านที่จะมาเป็นคานาจัดกับพืชเชิงเดี่ยว เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง

ภาพที่ 12 ต้นบุก

13. ประเพณีมาบู้ไค้ การทำบุญไหว้เจดีย์ ฤๅษี ประเพณีมาบู้ไค้เป็นพิธีกรรม นอบน้อม ขอบคุณและขอขมาต่อสรรพสิ่งและจักรวาล ที่ได้ใช้ประโยชน์และ ล่วงเกินในรอบปี เป็นพิธีกรรมคนที่นับถือฤๅษีทุกคนต้องมาร่วม มีพิธีกรรม 7 วัน 7 คืน โดยปราศจากเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ปราศจากการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต ทุกอย่างที่ใช้ในการไหว้ นำมาจากพืชพันธุ์ธัญญาหาร คนที่นับถือฤๅษีถือว่าเป็น พิธีกรรมที่สำคัญที่สุดในรอบปี ในงานมีการตกแต่งเจดีย์ และจุดไหว้ต่างๆ ด้วย การแกะสลักไม้ไผ่และการสานด้วยลวดลายที่สวยงาม โดยเฉพาะกลางคืนแสง ไฟจะทำให้ลานมีสีสันที่สวยงาม การได้ร่วมอยู่ในลานพิธีกรรมเชื่อว่าเหมือน อยู่ลานแห่งความอุดมสมบูรณ์ ตราบใดที่ยังมีคนนับถือฤๅษีต้องมีประเพณี มาบู้ไค้ เป็นพื้นที่แสดงพลัง เป็นพื้นที่แสดงตัวตน เป็นพื้นที่แสดงศักยภาพการ จัดการตนเองที่มีความเป็นเฉพาะของคนปกากะญอฤๅษี ที่ไม่มีที่ใดเหมือน (ดูเพิ่มเติมใน สุรจิต สดศรีสายชล, 2557)

ภาพที่ 13 พิธีมาบู้ไค้ตอนกลางวัน

ภาพที่ 14 พิธีมาบู้ไค้ตอนกลางคืน

14. เตาไฟ อัดลักษณะห้องครัวในบ้านปกากะญอ หัวใจของบ้าน พื้นที่ประกอบพิธีกรรม พื้นที่ประกอบอาหาร และพื้นที่ต้อนรับแขกผู้มาเยือน “ผ่าควะถิ” เป็นเตาไฟกะบะดินสี่เหลี่ยม มีหินสามเส้าวางเป็นที่ตั้งหม้อเวลาหุงต้มเรียกว่า “เลื้อซอซ่อ” มีความหมายของครอบครัว รุ่นตายาย รุ่นพ่อแม่ และรุ่นลูก แต่ละมุมของกะบะดินนั้นจะมี แป๊ะเฮ้ ศรีโสภาสาคร (สัมภาษณ์, 2559) ตัวแทนแม่บ้านกล่าวในขณะรูปแบบทรงบ้านเปลี่ยนจากไม้ไผ่หลังคาใบตองเป็นไม้แผ่นหลังสังกะสี จากไม้แผ่นเป็นปูนหลังคากระเบื้องแล้วก็ตาม

ภาพที่ 15 ลักษณะเตาไฟภายในห้องครัว

2. รูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกาเกอะญอฤๅษีบ้านมอทะ-หม่องก๊วะ

ภาพที่ 16 แสดงรูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกาเกอะญอฤๅษี
บ้านมอทะ-หม่องก๊วะ
(ที่มา สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์ 2559)

รูปแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกาเกอะญอฤๅษีบ้านมอทะ-หม่องก๊วะ ที่เป็นผลจากการศึกษาโดยกระบวนการมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลของชุมชน ดังภาพที่ 16 ซึ่งประกอบด้วยลักษณะพื้นที่พิเศษ 3 พื้นที่ดังนี้

2.1 พื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษทางกายภาพ (Physical Space) พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่สามารถจับต้อง มองเห็น ซึ่งมีได้มีแค่จุดเดียวหรือจุดใดจุดหนึ่ง แต่

กระจายตัวตามพื้นที่เขตดินแดนตามสภาพทางธรรมชาติและเขตการปกครอง อาณาบริเวณของชุมชน สามารถแยกย่อยได้ดังนี้

2.1.1 พื้นที่เขตอยู่อาศัย พื้นที่พิเศษเหล่านี้อยู่ในเขตที่ตั้งบ้านเรือนของชุมชน ได้แก่ “ผ่าคว๊ากิ” เตาไฟ หัวใจของวิถีปกาเกอะญอที่อยู่ในตัวบ้าน “ตำมาบูล่อ” สำนักฤๅษีที่ตั้งอยู่ท่ามกลางเขตที่อยู่อาศัยของชุมชน หรือสวนเรียนรู้คน ต้นทะเล็กศูนย์เรียนรู้ที่ตั้งอยู่ในเขตที่อยู่อาศัยเช่นกัน

2.1.2 พื้นที่เขตที่ทำกิน เป็นพื้นที่ทำมาหากิน เป็นเขตเศรษฐกิจบนฐานนิเวศ วัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่ พื้นที่ไร่หมุนเวียนแหล่งความหลากหลายและมั่นคงทางอาหาร พื้นที่ปลูกและดูแลต้นบุกและมะอิ ระบบเศรษฐกิจที่ไม่ย่ำย ธรรมชาติ พื้นที่ป่าชุมชนฐานการผลิตปัจจัยสี่ของชุมชน

2.1.3 พื้นที่ธรรมชาติ หรือนิเวศชุมชน เป็นเขตพื้นที่ตามธรรมชาติที่ชุมชนให้ความสำคัญในการปกป้องดูแลคุ้มครองเป็นพิเศษ ได้แก่ พื้นที่ป่าต้นน้ำและ ป่าอนุรักษ์

2.2 พื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษทางจิตวิญญาณ (Spiritual Space) พื้นที่เป็นพื้นที่ส่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่บรรจุความหมาย (Coded Space) ที่สะท้อนนัยเชิงคุณค่า ความหมาย อุดมคติที่พิเศษและโดดเด่นของชุมชนต่อการรักษาความสัมพันธ์ภาพของ 3 มิติ ได้แก่

2.2.1 พื้นที่พิเศษในการรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับคน ได้แก่ “ฟืออิสิ” องค์ ฤๅษี ศรัทธาที่มีต่อ “ตนบุญ” แห่งคนปกาเกอะญอฤๅษี อัตลักษณ์การแต่งกาย

แบบปกากะเอยที่สะท้อนความหมายและความสำคัญของสถานะทางเพศ และวัยที่เหมาะสม ภูมิปัญญาการทอผ้าและการจักสานสะท้อนคุณค่าและวิถีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น และประเพณีเรียกแขกกินข้าวสะท้อนความศรัทธาในมิตรภาพ

2.2.2 พื้นที่พิเศษในการรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับธรรมชาติ ได้แก่ การไว้มวยผมมัดजूของผู้ชายสัญญะแห่งการปกป้องธรรมชาติ ประเพณีมาบูโคะสะท้อนการเคารพ นอบน้อมต่อสรรพสิ่ง ธรรมชาติและจักรวาล สอนเรียนรู้คนต้นทะเลสะท้อนวิถีคิดการทำกินที่ทำลายธรรมชาติน้อยที่สุด ป่าต้นน้ำและป่าอนุรักษ์ สะท้อนการใช้ประโยชน์ธรรมชาติต้องควบคู่กับการอนุรักษ์ และพื้นที่ไร่มุมนเวียนระบบการเกษตรที่เอื้อต่อการอนุรักษ์

2.2.3 พื้นที่พิเศษในการรักษาสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นพื้นที่ในธำรง ปกป้องและคืนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ให้แก่โลกและสรรพสิ่ง (Re-enchantment of the world and life) ให้เทวอารักษ์ ได้แก่ “ฟือฮิส” องค์ฤๅษีตัวแทนในการสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ “ผาคว่าถิ” เตาไฟหัวใจของวิถีปกากะเอยเป็นพื้นที่ทำพิธีกรรมสื่อสารกับบรรพบุรุษ “ตำมาบูล่อ” สำนักฤๅษีเป็นพื้นที่พิธีกรรมในการสื่อสารกับเทวอารักษ์ ในชั้นบนฟ้า บนดินและใต้ดิน ประเพณีมาบูโคะพิธีกรรมสื่อสารขอขอบคุณและขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 3 ระดับ ป่าต้นน้ำและป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่อยู่ของเทพแห่งน้ำ เทพแห่งดินและเทพแห่งป่า

2.3 พื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษทางสังคม (Social Space/Third Space) พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญในการแสดงออกถึงความพิเศษเฉพาะในจินตนาการให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ที่ทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ภายใน (กายภาพและจิตวิญญาณ) กับพื้นที่ภายนอกชุมชนให้สมดุลในรูปแบบดังต่อไปนี้

2.3.1 พื้นที่ในการแสดงตัวตน เป็นพื้นที่นำเสนออัตลักษณ์และการมีอยู่ของคน ปกาเกอญอทุกพื้นที่ทั้งที่กายภาพ ความคิด อุดมคติ องค์กรภูมิปัญญาที่มีความโดดเด่นและมีเอกลักษณ์ทั้งที่เป็นการสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษและเป็นการสร้างสรรค์ใหม่ ทำให้ง่ายต่อการจดจำและนึกถึง (Vincent O'Brien; et al 2014, 86) โดยจุดเด่นและความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพื้นที่นี้กลายเป็นแรงดึงดูดให้คนภายนอก ได้เลื้อยหวนมามองมรดกทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชน (Lois Mansfield 2014, 74) เช่น พิธีกรรมมาบูเค๊ะ ไหว้เจดีย์ไฟ 7 วัน 7 คืน ที่ยังหลงเหลืออยู่ที่หมู่บ้านมอทะ การไถ่ผมมวยลูกของชายที่นับถือฤๅษี หรือ สวนเรียนรู้คนต้นทะเลตามปรัชญาคนขี้เกียจ เป็นต้น

2.3.2 เป็นพื้นที่ในการสร้างและเชื่อมโยงเครือข่ายจากภายนอก จากผลการศึกษาพบว่า มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนปกาเกอญอทุกพื้นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์หลากหลายมิติ จึงทำให้สามารถเชื่อมร้อยประเด็นของชุมชน (Local) กับประเด็นการทำงานที่โลกภายนอก (External) กำลังให้ความสนใจหรือขับเคลื่อนอยู่ มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนยังทำหน้าที่ในการสร้างทัศนคติทางบวกที่นำไปสู่ความร่วมมือสู่สาธารณะ (Jennifer; et al 2014, 93) จาก

เดิมที่กระแสสังคมเข้าใจและมีมายาคติต่อคนชนเผ่าด้วยวาทกรรม “ชาวเขา ทำลายป่า” แต่เมื่อโลกภายนอกได้เข้ามาสัมผัสและเห็นบทบาทของมรดกทาง วัฒนธรรมชนเผ่าที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ ปกป้อง และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทำให้คนภายนอกได้เรียนรู้ได้เข้าใจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความรู้สึก ทศนคติที่มีต่อคนชนเผ่า พร้อมเป็นแนวร่วมในการหนุนเสริมความรู้ใหม่ เครื่องมือใหม่ที่ เหมาะสมให้กับชุมชน ทำให้เกิดแนวร่วมและเกิดเครือข่ายใหม่ๆ จากภายนอก มากขึ้น เช่น การขับเคลื่อนงานป่าชุมชน ทำให้ได้เครือข่ายจากมูลนิธิในการ ทำงานด้านอนุรักษ์ฯ จนชุมชนได้รางวัลคนไทยหัวใจสีเขียวจาก คนค้นคน อวอร์ด และได้เครือข่ายจากสื่อมวลชนเพิ่มขึ้นจากการได้รับรางวัลดังกล่าว จากการปลูกพืชเศรษฐกิจ (มะฮิ กระวาน บุก ขมิ้น) ทำให้ได้แนวร่วมจากมูลนิธิ อกภัยเบสเป็นแหล่งตลาดรับซื้อ เป็นต้น

2.3.3 เป็นพื้นที่ในการต่อรองเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน พื้นที่นี้มีความสลับ ซับซ้อน เพราะเป็นพื้นที่ในการช่วงชิงการสร้างความหมาย ตีความ ต่อรอง ต่อสู้ได้ตอบกับอำนาจที่มาจากภายนอกทั้งจากภาครัฐและนายทุนเอกชนที่จะ มาครอบงำและบงการให้วิถีของคนในชุมชนปกาเกอะญอถูกเปลี่ยนไป เช่น การพยายามแสดงให้เห็นพลังในการปกป้องธรรมชาติที่ยั่งยืนผ่านการจัดการ ป่าชุมชน โดยการต่อรองให้มีการใช้ระบบภูมิปัญญาควบคู่กับกฎระเบียบใหม่ มีการตั้งคณะกรรมการที่ประกอบส่วนทั้งผู้นำทางและผู้นำตามวัฒนธรรม และมีการทำข้อตกลงกับเจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพรรณพืชอันผาง ในการเดินลาดตระเวนร่วมกัน ซึ่งค่าอาหารในการเดินลาดตระเวนชุมชนเป็น ผู้รับผิดชอบเพื่อให้ประกาศความจริงจัง ความตั้งใจในการใช้ประโยชน์และ

อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างควบคู่ ชุมชนพร้อมเสียสละหากเป็นประโยชน์ ในการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ ในขณะที่กระแสของนักจัดการป่าไม้ที่ไม่เห็นด้วยกับคนอยู่กับป่า การจัดการป่าชุมชนเป็นพื้นที่พิสูจน์ให้นักวิชาการ ป่าไม้ได้เห็นและสัมผัสวิถีคนหรือชุมชนที่สามารถอยู่ท่ามกลางป่าได้ เป็นการ ยืนยันความคิดของคนอยู่กับป่าได้และเพื่อเป็นการรักษาสีทิวร่วมในการเข้าถึง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนตนเอง

ในขณะที่รัฐประกาศให้พื้นที่เขตตำบลแม่จัน อำเภออุ้มผาง ซึ่งครอบคลุม พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกินและพื้นที่ป่าทั้งหมดเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและ พรรณพืชอัมผาง แต่ชุมชนก็ยังคงยึดในวิถีความเชื่อเรื่องป่าต้นน้ำและ ป่าอนุรักษ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ชุมชนเองมีภูมิปัญญาในการอนุรักษ์อยู่แล้ว มี พื้นที่อนุรักษ์แต่เดิมอยู่แล้ว เพื่อเปลี่ยนภาพของคนชนเผ่าพื้นเมืองจากผู้ทำลาย มาเป็นผู้ดูแลรักษา ตอบได้ว่าทกรรม “ชาวเขาทำลายป่า” เช่นเดียวกับการ ที่ชุมชนปฏิเสธระบบการเกษตรพันธสัญญาที่มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยว นำเมล็ด พันธุ์จากบริษัทภายนอกมาผูกขาดความเป็นเจ้าของ โดยที่ชุมชนรอบข้างได้ ตอบรับเกือบหมดแล้ว แต่ชุมชนปกากะญอฤๅษี มองว่าเป็นระบบการเกษตร ที่ทำลายระบบนิเวศ เพราะต้องทำซ้ำในพื้นที่ถาวรและมีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช แตกต่างจากระบบไร่หมุนเวียนที่ความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากร มากกว่า และชุมชนยังมีการนำเสนอพืชเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ป่า ต้นบุก และมะอิ กะวาน ที่สามารถขายได้ ตามหลักความเชื่อ มีฤๅษีต้องมีป่า นับถือ ฤๅษีต้องรักษา เป็นการนำเสนอทางเลือกทางรอดของชุมชนนำสู่สาธารณะ เกี่ยวกับการสร้างป่าเศรษฐกิจชุมชนที่มาจากฐานภูมิปัญญาสู้กับพืชเชิงเดี่ยว

2.3.4 เป็นพื้นที่สร้างสรรค์ของชุมชน ในพื้นที่นี้เป็นทั้งพื้นที่สร้างสรรค์อย่างน้อยสองเรื่อง คือ หนึ่งเป็นพื้นที่สร้างสรรค์ทางศิลปวัฒนธรรม เช่น การแกะสลักลวดลาย การตกแต่งประดับประดาในพิธีกรรมไหว้เจดีย์ การออกแบบสร้างสรรค์ลวดลายทอผ้าและจักสานเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน ในยุคปัจจุบันที่อาจมีลวดลายดั้งเดิมผสมผสานกับลายใหม่ๆ เป็นต้น และสองเป็นพื้นที่สร้างสรรค์นวัตกรรมทางองค์ความรู้ภูมิปัญญาในสัมมาชีพชุมชน เช่น การคิดค้นพืชพื้นบ้านให้เป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อปฏิเสธพืชเชิงเดี่ยว การออกแบบรูปแบบการเกษตรตามปรัชญาคนขี้เกียจ สอนเรียนรู้คนต้นทะเล เป็นต้น

2.3.5 เป็นพื้นที่ถ่ายทอดและสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม การที่ชุมชนมีมรดกทางวัฒนธรรมกระจายตามพื้นที่นี้เวศวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายภายในชุมชน ทั้งที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษและที่สร้างใหม่และยังมีพื้นที่ในการปฏิบัติเป็นวิถี ประเพณีอย่างต่อเนื่องนั้น มันจะกลายเป็นกระบวนการส่งต่อความภูมิใจอันเป็นส่วนสำคัญที่สร้างประสบการณ์แก่คนรุ่นใหม่ได้ร่วมสัมผัส ความภูมิใจและฝังเป็นความทรงจำ (Pride of Memory) และเมื่อมีการผลิตซ้ำจนกลายเป็นความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งอย่างต่อเนื่องแล้วมันจะค่อยๆ แปรความหมายไปสู่สำนึกร่วมของชุมชนที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมและพื้นที่ทางกายภาพในชุมชนตนเอง ในระดับที่ตระหนักร่วมในการปกป้อง ค้ำครอง อนุรักษ์และพัฒนาให้ดำรงเป็นวิถีอัตลักษณ์ของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตได้อย่างยั่งยืน ความตระหนักจะเป็นพลังในการรับช่วงการขับเคลื่อนความภูมิใจจากความทรงจำนั้นให้มีชีวิตต่อเพื่อรับใช้ชุมชน ปรับเปลี่ยนหรือ

ประยุกต์เพื่อสามารถนำมรดกทางวัฒนธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวันได้จริงและเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ เมื่อชุมชนต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ท้าทายใหม่ เช่น พิธีกรรมมาบู้โค๊ะ การเดินลาดตระเวนป่าชุมชน การไว้ผมมวยมัดจุก เป็นต้น

ดังนั้น พื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษทางสังคม มีความสลับซับซ้อน อย่างที่ ชัยนันท วรรณะภุติ (2549, 48) ได้กล่าวว่า การสร้างพื้นที่ทางสังคมนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นความจริงและเป็นเพียงจินตนาการอันสลับซับซ้อน มีการช่วงชิง ขัดแย้ง และการแทรกแซงอยู่ตลอดเวลา

3. อภิปรายผล

จากผลที่ได้จากการศึกษาพื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษของชุมชนปกากะญอฤๅษีและจากผลการทบทวนแนวคิดวรรณกรรมเรื่องเขตพื้นที่สังคมและวัฒนธรรมพิเศษและเรื่องพื้นที่ ทำให้ได้กรอบการอภิปรายดังนี้

3.1 แนวทางการปกป้อง ค้ำครอง พื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ

เหตุผลที่ต้องมีการการปกป้อง ค้ำครอง และประกาศพื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษนั้น เนื่องจากกลุ่มที่มีวิถีวัฒนธรรมที่พึงพิงทรัพยากรธรรมชาติ มีวิถีคิดปรัชญาในการดำเนินชีวิตที่ไม่เหมือนสังคมใหญ่ กำลังเผชิญปัญหาที่คล้ายคลึงกันคือ กลายเป็นกลุ่มชายขอบและเปราะบาง ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย เข้าไม่ถึงสิทธิในการใช้ประโยชน์และร่วมดูแลทรัพยากรธรรมชาติ มีแนวโน้มที่จะเข้าสู่กิจกรรมที่ผิดกฎหมายและทำงานที่เสี่ยงอันตราย ขาดความ

มั่นใจและภูมิใจในวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม ถูกดูแคลนจากบุคคลที่ไม่เข้าใจวิถีวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งปัญหาของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มประสบอยู่มีรายละเอียดและความเข้มข้นแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ (คณะกรรมการการขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศด้านสังคม สภาพัฒน์ขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ 2559, 1)

ที่ผ่านมาชุมชนชาติพันธุ์ เช่น ชุมชนปกากะญอญอญี บ้านมอทะ หม่องกวีระ ได้ใช้ วิถีคิด วิถีปฏิบัติตามความเชื่อ จารีตประเพณีที่สั่งสมมาจากบรรพบุรุษ และสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ ให้เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน มีโครงสร้างผู้นำแบบญีและคำสอน ข้อห้ามตามความเชื่อของชาวปกากะญอญอญี เป็นกลไกทางวัฒนธรรมในการจัดระเบียบและบรรทัดฐานของสังคมชุมชนตนเองได้อย่างราบรื่น แต่หลังจากที่เกิดเปลี่ยนแปลงที่มีโครงการพัฒนาจากภาครัฐและเอกชนเข้ามา ชุมชนไม่อาจใช้ความเชื่อ จารีต โครงสร้างผู้นำญี และกลไกทางวัฒนธรรมในการปกป้องคุ้มครองวิถีและมรดกทางวัฒนธรรมของตนเองได้อีกต่อไป เนื่องจากภายนอกได้ใช้เครื่องมือความเชื่อและกลไกที่ต่างกัน ดังนั้นแนวทางสำหรับการปกป้อง คุ้มครองเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษคือ

3.1.1 การออกแบบกฎระเบียบหรือกฎหมายเพื่อการปกป้อง คุ้มครองเขตพิเศษทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการดำเนินการปกป้อง คุ้มครอง ซึ่งสอดคล้องกับที่ ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ (2547, 54-55) ที่กล่าวถึง หนึ่งในพื้นที่การขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นคือ พื้นที่ทางนโยบาย ซึ่ง หมายถึง กฎหมาย/นโยบาย แผนพัฒนาชาติ แผนพัฒนาจังหวัด แผนพัฒนา อบต. และหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน เช่นเดียวกับ นฤมล อรุโณทัย และคณะ

(2558, 23-24) ได้เสนอให้มีกฎหมายหรือระเบียบในการคุ้มครองผู้คนและวัฒนธรรม โดยจัดทำนโยบายระยะยาวเพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์และความภูมิใจทางวัฒนธรรมของชนพื้นเมือง และมีการสนับสนุนพิเศษเพื่อ “จัดการกีดกันและเลือกปฏิบัติ” สำหรับประเด็นกฎหมายเดิมที่มีอยู่แล้วขัดต่อแนวทางปฏิบัติของเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษนั้น มาลี สิทธิเกรียงไกร (2556, 36) อธิบายว่าเนื่องจากความกังวลของเจ้าหน้าที่รัฐ เกี่ยวกับลักษณะของเขตวัฒนธรรมพิเศษ ความเกี่ยวข้องสิทธิทางวัฒนธรรมรวมทั้งสิทธิชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายที่ออกมาก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตาม ประเสริฐ ตระการศุภกร (2558, 32) ได้ย้ำถึงต้องมีการคุ้มครอง ปกป้องโดยการรองรับสิทธิชุมชนทางกฎหมายโดยที่กฎหมายหรือระเบียบจากภายนอกไม่มาขัดขวางหรือชะลอแนวทางปฏิบัติของพื้นที่

3.1.2 การกำหนดกลไกและสถาบันรองรับที่ชัดเจนในการดำเนินการขับเคลื่อนเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ เนื่องจากหนึ่งในข้อจำกัดในการดำเนินการที่ มาลี สิทธิเกรียงไกร (2556) ระบุไว้คือ การขาดกลไกและสถาบันรองรับที่ชัดเจน ดังนั้น หากกฎหมายกำหนดให้มีกลไกและสถาบันรองรับที่ชัดเจน จะทำให้มีอำนาจและบทบาทที่ชัดเจนในการดำเนินการ ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐต้องมีความจริงจังและเปิดพื้นที่ทางสังคมที่เป็นรูปธรรมแก่ผู้คนที่เปราะบางและมีความหลากหลายแตกต่างทางวัฒนธรรมและสนับสนุนการสร้างตัวตนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเป็นการเสริมอัตลักษณ์ทางพหุวัฒนธรรมของชาติให้ความโดดเด่น ชัดเจนและมั่นคงขึ้น ดังที่ยศ สันตสมบัติ (2551, 12) กล่าวถึงการสร้างพื้นที่ทางสังคมกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ทำให้มองเห็นกระบวนการสร้างตัวตนขึ้นในสังคม ด้วยการสร้างความ

เหมือนและความแตกต่างให้เกิดขึ้น ให้มองในแง่ของการเป็น “ศักยภาพของการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งอาจเสริมอัตลักษณ์เดิมให้มั่นคงขึ้น

3.2 แนวทางการส่งเสริม สนับสนุน เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ ในการส่งเสริมสนับสนุนนั้น ควรคำนึงถึงชุมชนทั้งสองประเภท ทั้งที่เป็นชุมชนที่เปราะบาง สุ่มเสี่ยงต่อการกลืน และคุกคามจนไร้ศักยภาพในการปกป้อง คุ้มครองตนเอง เช่น ชุมชนชาวเล และชุมชนที่มีความโดดเด่น แตกต่างทางอัตลักษณ์ และมีความพร้อมที่จะเป็นต้นแบบเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ อย่างที่ ประเสริฐ ตรีการศุกร (2558, 37-38) ได้นำเสนอองค์ประกอบและหลักเกณฑ์ความพร้อมในการประกาศเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ เพื่อสร้างเป็นพื้นที่ปฏิบัติการ อย่างที่ ชัชวาล ทองดีเลิศ (2547) ได้กล่าวถึงพื้นที่ยุทธศาสตร์ หมายถึง ชุมชนมีสำนัก/อุดมการณ์ท้องถิ่น สร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาท้องถิ่น วิเคราะห์เข้าใจรากเหง้า เท่าทันทุนนิยม สามารถเชื่อมเครือข่ายเพื่อความเข้มแข็งขององค์กรได้ ซึ่งจะต้องส่งเสริมพื้นที่สาธารณะด้วยอันหมายถึง การเปิดพื้นที่ ให้ชุมชนข้างในได้มีโอกาสสื่อสารสู่สาธารณะ นำเสนอสิ่งที่ ชัยนต์ วรธนะภูติ (2549, 48) เรียกว่า พื้นที่ทางความคิด อันเป็นสิ่งที่เกิดจากการตีความ หรือให้ความหมายพื้นที่ทางกายภาพที่เรามองเห็นนำไปสู่การสร้างพื้นที่ทางสังคมที่มีทั้งส่วนที่เป็นความจริงและเป็นเพียงจินตนาการอันสลับซับซ้อน

โดยแนวทางการส่งเสริมนั้นต้องเป็นแนวทางที่ให้อิสระแก่ผู้คนในเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษได้ออกแบบ กำหนด รูปแบบทิศทางด้วยตนเองอย่างเต็มที่ โดยคนภายนอกเป็นทีมพี่เลี้ยงหนุนเสริมและเฝ้าอำนวยความสะดวกใน

การดำเนินการ หากจะเปรียบเทียบให้ชุมชนเป็นผู้กำกับ ผู้แสดง ส่วนหน่วยงานภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกสร้าง เพื่อไม่ให้ถูกการช่วงชิงและการแทรกแซง การดำเนินการจากภายนอก ซึ่งนฤมล อรุโณทัย และคณะ (2558, 23-24) ได้กล่าวว่าการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถวางแผน มีการเฝ้าระวัง และตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนและบริเวณโดยรอบได้ด้วยตนเอง ในขณะเดียวกัน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2557, 33) ได้ย้ำถึงรูปแบบของเขตวัฒนธรรมพิเศษนั้น ไม่ควรดำเนินการในลักษณะสูตรตายตัว แต่จะต้องมีความยืดหยุ่นสามารถปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง โดยจะต้องคำนึงถึงอัตลักษณ์และความเฉพาะของพื้นที่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้มีการแลกเปลี่ยนระหว่างประชาชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนก่อนขยายผลต่อไป

3.3 การคำนึงถึงพื้นที่พิเศษทั้ง 3 มิติ ทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางจิตวิญญาณ และพื้นที่ทางสังคม เพราะในชีวิตจริงของวัฒนธรรมชาติพันธุ์และชนพื้นเมือง ชุมชนมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกในการใช้ประโยชน์ระหว่างพื้นที่ทางกายภาพ เช่น ที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน กับพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่มีความเชื่อจารีตและพื้นที่ทางสังคมที่สะท้อนความหมายเชิงนัย การจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน ซึ่งปริดา คงแป้น (2556, ออนไลน์) กล่าวถึงเขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเลว่า ต้องทำให้เกิดการคุ้มครองสิทธิในพื้นที่อยู่อาศัยหรือที่ตั้งชุมชนของชาวเล พื้นที่ทำกินทั้งทางบกและทางทะเล และพื้นที่ทางจิตวิญญาณ พื้นที่ประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะพื้นที่ฝังศพของบรรพบุรุษหรือสุสาน ตลอดจนวิถีประมงพื้นบ้านและยังรวมถึงการ

ส่งเสริมวัฒนธรรมและการศึกษา เช่น การมีหลักสูตรท้องถิ่น ศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่น และกิจกรรมที่สร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ สอดคล้องกับแนวคิดของนักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาหลังสมัยใหม่ (Postmodern) ว่าพื้นที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่ประจุไปด้วยความหมาย (Coded Space) พื้นที่ทางกายภาพต่างๆ ไม่ได้เป็นเพียงวัตถุที่มีไว้ให้มนุษย์เข้าไปจัดการเท่านั้น มิมีมิติที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์อำนาจ และการเมือง โดยเฉพาะ Henri Lefebvre (1990 อ้างใน ปฐม หงส์สุวรรณ 2556, 4-5) ที่มีมุมมองต่อพื้นที่ในมิติที่ซับซ้อนมากกว่าพื้นที่ทางกายภาพ คือได้จำแนกความหมายของพื้นที่ผ่านแนวคิดพื้นที่ที่สาม (Third Space) โดยแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) เรียกว่า First space พื้นที่จิตวิญญาณ (Spiritual Space) เรียกว่า Second Space และพื้นที่ทางสังคม (Social Space) เรียกว่า Third-Space โดยชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ที่สามเป็นส่วนที่เกิดมาจากปฏิสัมพันธ์ของพื้นที่ 2 ประเภทแรก

ดังนั้น พื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษจึงควรจะมีการสร้างเงื่อนไขพิเศษขึ้นเพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคม (Social Space) หรือพื้นที่ที่สาม (Third Space) สำหรับเอื้ออำนวยให้เกิดการปกป้อง ค้ำครอง กลุ่มคนที่มีความหลากหลายแตกต่าง และลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น แต่ถูกคุกคามและมีความเสี่ยงที่จะสูญเสียอัตลักษณ์ที่มีคุณค่าตามวิถีวัฒนธรรมของตนได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเงื่อนไขปกติ หรือ กฎระเบียบ อำนาจปกติ มีอาจปกป้องค้ำครองได้ การสร้างเงื่อนไขพิเศษนี้จะเป็นการส่งเสริม สนับสนุน รับรอง ค้ำครอง ตลอดจนรักษาเกียรติ ศักดิ์ศรี และสิทธิความเป็นมนุษย์ให้ดำรงอยู่ท่ามกลางสังคมได้อย่างมั่นคงปลอดภัย ตามที่ มิเชล ฟูกู (1986 อ้างใน วุฒินันท์ แท่นนิล

2551, 38) ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับบทบาทของพื้นที่ที่สามหรือพื้นที่ชนิดพิเศษ (Heterotopias) ว่า ทำงานภายใต้ระบบเปิด (Exclusive) ทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ให้พื้นที่อื่นในสังคมเข้าด้วยกันและระบบปิด (Inclusive) ทำหน้าที่ในการปกป้อง ค้ำครอง พิทักษ์สิทธิ์และอำนาจของพื้นที่ไปพร้อมกัน

การคำนึงถึงสิทธิในการเข้าถึงพื้นที่ทั้ง 3 พื้นที่จะเป็นท่อนส่งต่อสิทธิในการจัดการตนเองเรื่องอื่นที่สำคัญอย่างน้อย 3 มิติ ได้แก่ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม การจัดการเศรษฐกิจบนฐานนิเวศวัฒนธรรม สอดคล้องกับมุมมองของนักพิพิธภัณฑศึกษาเชิงนิเวศวิทยา (Davis Peter 2007; Jennifer; et al 2014; Lois Mansfield 2014; Rivard René 1985 ดูเพิ่มเติม ใน สุวิ خان พัฒนาไพรวัลย์ 2559, 19-34) ได้มองว่า การยอมรับ เคารพและส่งเสริม สนับสนุนสิทธิในการกำหนดวิธีการปกป้อง อนุรักษ์และพัฒนามรดกทางนิเวศวัฒนธรรมให้เป็นจริงในชีวิตประจำวันของพื้นที่ทั้งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ นั้น เป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ไปสู่ความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในมิติการวิจัย

1.1 ควรมีการกำหนดดัชนีในการกำหนดชุมชนเขตเศรษฐกิจพิเศษทางวัฒนธรรม ตลอดจนศึกษาแนวทางประเมินผลหลังการประกาศเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ

1.2 ควรมีการศึกษารูปแบบเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมกับพื้นที่เขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ ที่นอกเหนือจากประเด็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม

2. ข้อเสนอแนะในมิติการพัฒนา

2.1 ควรมีการพัฒนาต่อยอดประเด็นมรดกทางวัฒนธรรมและทรัพยากรชุมชน สู่มิติเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เช่น การแปรรูป หัวบุกเพื่ออาหารมังสาวิรัติ การแปรรูป มะอิกะวาน เป็นบรรจุภัณฑ์สมุนไพร ต้นผึ้งแปรรูปผลิตภัณฑ์หรือพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การแปรรูปหน่อไม้เป็นผลิตภัณฑ์อาหารในรูปแบบต่างๆ เป็นต้น

2.2 รัฐควรมีมาตรการในการยอมรับ ปกป้องคุ้มครองและพัฒนา โดยการกำหนดเป็นพระราชบัญญัติ “พื้นที่ปกป้องคุ้มครองเขตสังคมและวัฒนธรรมพิเศษ” ที่รองรับสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชนและกำหนดกลไกที่เป็นองค์กรหรือสถาบันรองรับ ที่มีทั้งบุคลากรและงบประมาณ ทำบทบาทหน้าที่ในการส่งเสริม สนับสนุนการดำเนินการอย่างมีระบบและเป็นรูปธรรม

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศด้านสังคม สถาปนาปฏิรูปขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ. ข้อเสนอเพื่อส่งเสริมชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์เข้มแข็ง:กรณีกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการ 3 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2559.
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. แนวคิดการฟื้นฟูชีวิตชุมชนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547.
- ชยันต์ วรรธนะภูติ. “คนเมือง: ตัวตน การผลิตซ้ำ สร้างใหม่และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง.” หน้า 33-37. ใน อนันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ). อยู่ชายขอบ มองลดความรู้. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. นานมาแล้ว มีเรื่องเล่า ตำนาน นิทาน ชีวิต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.
- ประเสริฐ ตระการศุภกร และคณะ. “นิยามและกระบวนการปฏิบัติการ เขตพื้นที่วัฒนธรรมพิเศษในภาคเหนือตอนบนและข้อเสนอต่อแผนงานต่อไป: วิถีกะเหรี่ยงกับปฏิบัติการฟื้นฟูสู่การปฏิรูป.” ใน เหลียวหลังแลหน้า มติกรรม. 3 สิงหาคม 2553. หอประชุม ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน): ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) กรุงเทพฯ, 16- 17 กุมภาพันธ์ 2558.

ปรีดา คงแป้น. “เขตวัฒนธรรมพิเศษชาวเล” 2556. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 มีนาคม 2560. <http://transbordernews.in.th/home/?p=3120>.

นฤมล อรุโณทัย และคณะ. *โครงการนาร่องอันดามัน และหน่วยวิจัยชนพื้นเมืองและทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมูลนิธิเพื่อนชนเผ่า*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2558.

แนวนโยบายและหลักปฏิบัติในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554

มาลี สิทธิเกรียงไกร. “พื้นที่เขตวัฒนธรรมพิเศษตามมติกรม.” รายงานประจำปี 2555-2556. ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา: วนิดาการพิมพ์, 3 สิงหาคม 2556.

ยศ สันตสมบัติ. *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทยภาคเหนือ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2551.

วุฒินันท์ แท่นนิล. “การสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อหลีกหนีความเป็นชายของของคนพลัดถิ่น ชุมชนกะเหรี่ยงพลัดถิ่น ตำบลบ้านคา อำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี.” *วิทยานิพนธ์, ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 2551.

ศูนย์พัฒนาและส่งเสริมชาวเขาจังหวัดแม่ฮ่องสอน. *ข้อมูลชาวเขา: แม่ฮ่องสอน*. ม.ป.ท.: ศูนย์พัฒนาสังคมหน่วยที่ 43, 2548.

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. “บูรณาการแก้ไขปัญหาชาวเลสู่การปฏิรูปประเทศ”. เอกสารการประชุมสัมมนาเชิงวิชาการ, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) กรุงเทพมหานคร, 10 - 11 พฤศจิกายน 2557.

สุรจิต สดศรีสายชล. “คุณค่าความหมายของพิธีกรรมมาบุญโค๊ะ บ้านมอทะ อำเภอกันตัง จังหวัดตาก.” วิทยานิพนธ์, ศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาการจัดการภูมิวัฒนธรรม วิทยาลัยโพธิวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2557.

สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์. “การศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำพิพิธภัณฑสถานเชิงนิเวศชุมชนเผ่าพื้นเมืองปกากะญอ จังหวัดตาก.” วิทยานิพนธ์, ดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2559.

อภิรักษ์ และกัญญานาฏ. “การขับเคลื่อนนโยบายฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกระเหรี่ยง.” เอกสารประกอบการสัมมนา. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพมหานคร, 2558.

โอปอล์ ประภาวดี. “ร้านน้ำชา: พื้นที่ของคนเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราช กรณีศึกษาเขตเทศบาลเมืองนครศรีธรรมราช.” วิทยานิพนธ์, ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

Davis Peter. "New Museologies and the Ecomuseum." In the Ash-gate Research Reader in Heritage and Identity, p. 397–414. Brian Grahamand and Peter Howard. Alderhot: Ashgate, 2007.

Jennifer et al., "Local Renewables for Local Place?" In Making Sense of Place Multidisciplinary Perspectives. Ian convey. 2nd ed. The International Center for Cultural & Heritage Studies Newcastle University, 2014.

Lois Mansfield. "Hill Farming Identities and Connection to place." In Making Sense of Place Multidisciplinary Perspectives. Ian convey. 2nd ed. The International Center for Cultural & Heritage Studies Newcastle University, 2014.

Rivard René. "Eco museums in Quebec Museum." Sustainable development in a World Heritage Area: The Ha Long Bay Ecomuseum, 1985. *Schwartz* 37, 4 (April 2001): 202–205.

Vincent O'Brien et al., "Place Culture and Everyday Life in Kyrgyz Villages." In Making Sense of Place Multidisciplinary Perspectives. Ian convey. 2nd ed. The International Center for Cultural & Heritage Studies Newcastle University, 2014.

บุคคลานุกรม

ขวัญชีวัน บัวแดง. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์, 14 เมษายน 2559.

สมหมาย ทรัพย์รังสิกุล. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, บ้านหม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภอกู่แก้ว จังหวัดตาก, 20 มีนาคม 2559.

โอภาส เมฆามรกต. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, บ้านหม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภอกู่แก้ว จังหวัดตาก, 20 มีนาคม 2559.

ประวิติ ศรีกนกสายชล. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, บ้านหม่องก๊วะ ตำบลแม่จัน อำเภอกู่แก้ว จังหวัดตาก, 20 มีนาคม 2559.

พินิจ ธรรมชนินำชัย. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, บ้านมอทะ ตำบลแม่จัน อำเภอกู่แก้ว จังหวัดตาก, 21 มีนาคม 2559.

จอตาทอ สำนารถเปรมปรี. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, บ้านมอทะ ตำบลแม่จัน อำเภอกู่แก้ว จังหวัดตาก, 21 มีนาคม 2559.

แป๊ะแฮ ศรีโสภาสาคร. สัมภาษณ์โดย สุวิชาน พัฒนาไพรวัลย์, บ้านมอทะ ตำบลแม่จัน อำเภอกู่แก้ว จังหวัดตาก, 21 มีนาคม 2559.
